

Borisz Paszternak (1890–1960)
Nobel-díjat egy regényéért kapott,
az irodalomtörténet mégis költőként tartja számon.

2009/3.
MÁJUS–AUGUSZTUS

MAGYARTANÍTÁS

2009. 3. szám

L. évfolyam

Módszertani folyóirat

Megjelenik évente ötször:
január, március, május,
szeptember és november hónap-
ban.

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-
online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon: (1) 363-0276, telefax: (1) 221-6337

E-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Egyes szám ára: 390 Ft

Éves előfizetési díj: 1950 Ft

Két példány (azonos címre): 3100 Ft

Három vagy több példány (azonos címre) példá-
nyonként: 1500 Ft

Az elektronikus kiadás előfizetési díja: 800 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó
címén, levélben, telefonon vagy telefaxon.
Fizetés a megrendelést követően megküldött
számla alapján csekken vagy átutalással.

Hirdetési díjszabás:

Hátsó borító: 50 000 Ft + áfa

Belső borítók: oldalanként 30 000 Ft + áfa

Belső oldal: 20 000 Ft + áfa

TARTALOM

VILÁGIRODALOM

- Vasvári Zoltán: Andersen és a mese
felfedezése Európában..... 2
- Magyar Erzsébet: Hamlet az egész
világ..... 8

MŰFORDÍTÁS

- Szalki Bernáth Attila: Istenkísértő csúc-
kíséret Goethe Wanderers Nachtlied
(II.) c. versének lefordítására..... 11
- H. Tóth István – Vasvári Zoltán:
Egy híres levél – három műfordítás-
ban (Tatjana levele Anyeginhez).... 13

PÁLYÁZAT

- Tanuljunk Örkenyül! Pályázati felhívás
pedagógusok számára..... 16

KLASSZIKUS KÖLTŐK

- H. Tóth István: „Mint az sas az többi
apró madarak előtt”: Balassi Bálint 17
- Rados Péter: Mit csinál a haszon? 20

A TANÍTÁS MŰHELYE

- Király Anna: Nagy Gáspár: Öröknýár:
elmúltam 9 éves..... 22

NYELVMŰVELÉS, HELYESÍRÁS

- Máté József: Szövegtani elemzés 31

KÖNYVSZEMLE

- Málnási Ferenc: Benő Attila:
Kontaktológia ♦ Nagy Katalin: Két
évtized a helyesírásért ♦ A. Jászó An-
na: Mesekönyvek gyerekeknek, fel-
nőtteknek 33

ÖTLETTÁR

- Raátz Judit rovata39

E számunk szerzői:

A. Jászó Anna, tanár, ELTE BTK ♦ Király Anna,
egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Magyar Erzsébet,
tanár, Budapest ♦ Málnási Ferenc, tanár, Kolozsvár
♦ Máté József, tanár, Debrecen ♦ Nagy Katalin, ta-
nár, ELTE TÓFK ♦ Raátz Judit, tanár, ELTE BTK
♦ Rados Péter, tanár, Budapest ♦ Szalki Bernáth At-
tila, tanár, Budapest ♦ H. Tóth István, vendégtanár,
Károly Egyetem, Prága ♦ Vasvári Zoltán, tanár, Bu-
dapest

ANDERSEN ÉS A MESE FELFEDEZÉSE EURÓPÁBAN

„A mese is – mint mindahány folklór eredetűnek tekintett műfaj – akkor ébreszt nagyobb figyelmet és válik a tudományos érdeklődés céltáblájává, amikor a hivatásos művészet már felismerte, átdolgozta és a maga módján népszerűsítette” – állapítja meg Voigt Vilmos.¹ A népmese ilyenfajta felfedezése a XVI. században indult el. Giovan Francesco Straparola *Le piacevoli notti* (Velence, 1550–1553) című összeállítását a következő században követte Giambattista Basile *Pentamerone* (Nápoly, 1634–1636), a francia Charles Perrault és Madame D’Aulnoy *Les contes des fées* (Párizs, 1697–1698) című gyűjteménye, majd a XIX. század elején napvilágot látott a Grimm-testvérek nagy vállalkozása, a *Kinder und Hausmärchen* (1812–1815). E jelentős, reprezentatív gyűjtemények és sok más társuk hatására a népmese a művelt európai polgárság kanonizált közkincsévé vált. A népmese a romlatlannak, tiszta erkölcsűnek gondolt parasztság körében *face-to-face* elhangzó, szájhagyományban élő műfajból írásban rögzített, irodalmi értékű műfajjává vált. Európa ugyancsak megismerkedett a keleti mesehagyománnyal is. A *Pancsatantra* és különösen *Az ezeregyéjszaka meséi* közkedveltté váltak, Jean Antoine Galland *Les mille et une Nuits* I–XII. kötete (1704–1714) teszi széles körben ismertté őket. Az állatmesék eposzusi hagyományát szintén a XVI. század fedezte föl és kezdte népszerűsíteni.

A népmese felfedezése kettős hatással járt. Egyrészt életre hívott egy új tudományt, a folklorisztikát, amely a XVIII. század végétől kezdi bontogatni szárnyait, kidolgozni módszereit, elméleteit, és majd a XIX. század végére válik igazi tudományszakká. Másrészt a népmese megtermékenyítő hatással volt a magas irodalomra is.

A népmese a hagyományos közösségekben évszázadokon keresztül a felnőttek tulajdona volt. Illetve, hogy egészen pontosak legyünk, a „gyermekkor” fogalma még nem lévén felfedezve, a mese mindenkié volt, a kis és nagyobb gyermekek együtt hallgatták azt a fiatalokkal és a felnőttekkel a kemencepadkán vagy a sutban megbújva. A felnőtt mesemondó alig volt tekintettel hallgatósága életkorára, legfeljebb a legpikánsabb, legerotikusabb meséire csak akkor kerített sort, ha a kicsik már elaludtak, vagy éppen nem voltak jelen.

Egyébként a nemesség és a polgárság körében is viszonylag új fejlemény a gyermekkor felfedezése, a kisgyerek máshogy való kezelése, mint kicsi felnőtt.² A mese európai felfedezése kapcsán már említettük, hogy a folyamat a XVI. században indult, és a mese a XVII. századra meghódította a művelt európai nemességet és polgárságot. A XVII. század azonban újabb fontos fejleménnyel is szolgált. Ariès így összegzi a változásokat: „A század második felében azonban már túl együgyűnek kezdik találni ezeket a meséket, s ugyanakkor újfajta módon érdeklődnek irántuk – a hagyományos, naiv, szóbeli elbeszélés divatos irodalmi műfajjává kezd alakulni. Ez az érdeklődés megmutatkozik egyrészt a – legáltalábbis elvben – gyermekeknek szánt kiadványokban, mint Perrault meséiben, ahol a régi mesék iránti érdeklődés egyelőre még szégyellni való; és komolyabb, felnőtteknek szánt kiadványok is megjelennek, melyek nem a gyermekek és az egyszerű emberek használatára készültek.”³ A folyamat végén, a XIX. század elejére elérkezünk addig, hogy – megint Arièst idézve –: „Ily módon a Colbert és Mme de Sévigné korában még általánosan hallgatott régi meséket előbb a nemesek, majd a polgárok is fokozatosan átengedték a gyermekeknek és a falusi népnek. Ez utóbbi akkor hagyta el őket, amikor a Kis Újság felfeltárolta a Kék Könyvtárat; így utolsó közönségük a gyermekek lettek, de ez is csak rövid időre, mert a gyermekirodalom ma ugyanolyan változáson megy át, mint a gyermeki játékok és szokások.”⁴

A XIX. század elején tehát azt tapasztaljuk, hogy a népmese megszeli a népmeséből is, de főképpen a keleti mesehagyományokból táplálkozó irodalmi művészet. Andersen ebben az irodalmi szellemi közegben jelentkezett 1835-ben első meséivel.

¹ Voigt 1998: 221.

² Philippe Ariès kiváló tanulmányban dolgozta fel a témát. Ariès 1987: 9–179.

³ Ariès 1987: 122.

⁴ Ariès 1987: 125. Az idézetben mese alatt természetesen népmeséket kell értenünk; a leírtak a korabeli Franciaországra vonatkoznak, az ott végbement folyamatok óvatosan általánosíthatóak egész Nyugat-Európára, Dániát is ideértve.

A mesét mint irodalmi műfajt a romantika fedezte föl. „A nagykorúsított városi felnőtt restelli, lenézi gyermekkori álmait, de néha megcsömörlök a sok betűtől és józan-okosságtól s érzelmes honvágygyal, melábu és könnyek között idézi őket – idézi a korhangulatot Turóczi-Trostler.⁵ Újra felfedezik a szenvedélyt, a felnőtten a gyermeket, a népben az ősit, az eredetit és romlatlant. A néppel együtt megtörténik a néphagyományok és a népköltészet felfedezése is. Érdekes módon először csak a népdal és a ballada emelkedik észrevehető helyre a kánonban, de lassan követik őket a népmese is.⁶

„Ennek a folyamatnak legfontosabb eseménye az európai s benne főként a német romantika. (...) Választott hazája a mese. Itt túlteheti magát erkölcsi és formai felelősségen, a határok és körvonalak törvényén. Önkényre magyarázza a mese külön logikáját, káosszal azonosítja játékosztónét. Türelmetlenségében jóindulatú, boldog elfogultságában éppúgy meghamisítja, visszájára fordítja a mese igazi természetét, mint legkonokabb ellenfele, a racionalizmus. Tiszta, zavaró hang nélkül a mese csak azokban a ritka pillanatokban kerül ki a romantikusok kezéből, amikor gyermeket lélekkel (Brentano), idillikus vággyal (E. Th. A. Hoffmann), vallásos áhítattal (Ph. O. Runge) közelednek hozzá, vagy józanabb távolságból, lehiggadt képzellel gyűjtik, rögzítik, stilizálják a szövegét, mint a Grimm-testvérek – állapítja meg Turóczi-Trostler.⁷

E folyamat része a dán lokalizmus is. A Steen Steensen Blicher (1782–1848) pap-költő, kultúra-szervező fellépésével (az ő találmánya Dániában a biedermeier-jellegű érzelmesség is) induló kezdeményezést majd Hans Christian Andersen (1805–1875) fellépése, munkássága teljesíti ki. 1835-ben jelenik meg a már ismert költőnek, színdarab- és regényírónak, kiadói felkérésre összeállított első mese-füzet, az *Eventyr fortalte for Børn* (Gyermekeknek elmondott mese). (Élete végéig 24 füzetben több mint másfél száz „mesét” publikált.) Önéletrajzában maga így idézi meseírói indulását és módszerét: „Első füzetemben a Mesék gyermekeknek címűekben tájékoztattam az olvasót, hogyan s milyen módon írtam meséimet. Meséimet a természetes beszéd formájában vettem papírra, ahogy én magam mondtam el a kicsinyeknek, és felismertem, hogy ezt a módszert minden korosztály kedveli: a gyermekek főleg a mese díszítő mellékalakjain mulattak, az idősebbeket a mélyebbre rejtett eszmék érdekelték. Meséim gyermekek és felnőttek olvasmányai lettek, s ez nehéz feladatot ró arra, aki mesét akar írni. Füzeitem tárt ajtókra és tárt szívekre találtak egész Dániában: mindenki olvasta. Töröltem hát a Mesék gyermekeknek toldalékot, és Új mesék címen újabb három füzetet adtam ki, csupa eredeti darabból.”⁸

Andersen romantikája kapcsolódik is a kor európai romantikájához, de sajátos, csak rá jellemző vonások is jellemzi. Voigt Vilmos erről így ír: „A mese a romantika legkedvesebb műfaja: Grundtvig dán, Grimmek német, Ashbygrnsen és Moe norvég mesélőitől E. T. A. Hoffmann vagy Tieck meséiig: Itt azonban mintha Dickens eredne szóba, finom érzelmek, részletrealizmus, spiritizmus sőt teológia meg etika bukkan fel.”⁹ Babits Mihály viszont a német romantikusokban, Heinében és Hoffmannban látja Andersen művészetének gyökereit.¹⁰

Andersen azáltal, hogy éppen a mesét emelte művészi tökéletességre, korának talán leginkább reprezentatív írója. Történetei – *meséi* – egy sajátos történeti-kulturális közegben születnek: a biedermeier realizmusának közegében. A kor szellemének és a szerző világméretének sajátos lenyomatai az Andersen-mesék.

Hans Christian Andersent – az anekdota szerint – egy alkalommal magához kérte IX. Krisztián dán király, hogy személyesen meséltesse el a már híres íróval, miképpen érkezett ifjú korában Koppenhágába, tizenöt tallérral a zsebében. – És most? – kérdezte a király. – Most boldog és elégedett vagyok – felelte az író. Az uralkodó azonban nem hagyta annyiban a dolgot. – Lehetnék valamiben a szolgálatára? – érdeklődött királyi szerénységgel. – Köszönöm, felség, de nem hiszem, hogy bármi kérnivalóm lehetne. Az illetékes miniszter, aki végighallgatta a kihallgatást, utólag kifejtette Andersennek, hogy a király nagyon boldog lett volna, ha valami kívánságát teljesítheti. – Nyilván nagyon ostobán viselked-

⁵ Turóczi-Trostler 1961: 77.

⁶ Lásd erről részletesen: Turóczi-Trostler 1961:77–79.

⁷ Turóczi-Trostler 1961: 78–79.

⁸ Idézi: Bauer1975: 63.

⁹ Voigt 1997: 98.

¹⁰ Babits 1926: 662. Szabó Ede is megjegyzi, Andersen önéletrajzi művére hivatkozva, hogy Shakespeare után legkedvesebb fiatalkori olvasmányai Scott, Hoffmann és Heine voltak, vagyis: túlnyomórészt a romantika, de Heine műveiben nyilván az irónia és szatirikus jelleg is hatott rá. (Szabó 1955: 102.)

tem – szégyenkezett az író –, *de őszintén mondom: fogalmam sincs róla, mit kérhetnék én egy királytól!*¹¹

Az anekdota plasztikusan világítja meg azt a mentalitást, önérzetet, talán mondhatjuk, a vallásos hittal rokon meggyőződést, amely Andersen életét végigkísérte, és amely meghatározta mesés történeteinek szemléletét, világképét. Egyik legjellemzőbb meséjében, *A rút kiskacsá*-ban mindezt így fogalmazta meg: „*Ha valaki hatyútojásból kel ki, hatyú marad, ha baromfinép között nevelődik is.*” A nemes lélek nemes lélek, a zseni zseni, a kiválasztott kiválasztott marad, függetlenül attól, hogy a földi élet, a világ visszaigazolja-e azt.¹² Az ilyen lény nem kér a királytól, de ad, neki és mindenkinek. Andersen sorsa, életpályája igazolta azt a gyermekkorában egy cigány asszonytól származó jóslatot, hogy egyszer még szülővárosa fáklós díszkivilágítással fogja ünnepelni hajdan szegény fiát. A szegénységből a fénybe feljutott, ünnepelt író elbűvölte a siker, de meggyőződése volt, hogy az kijárt neki. Különös, ambivalens világnézet ez: mindig a szegények, gyengék, elnyomottak, *a rút kiskacsák, a féllábú ólomkatonák, a kis gyufaúrslányok* mellett állt, az ő igazságukat hirdette, de sznobságnak is beillő hiúsággal büszke volt a hatalmasok és a nagyon gazdagok barátságára.¹³ Az ártatlan kiszolgáltatottságukban lázító sorsú szegények demokratizmusa békésen fért meg nála az arisztokratikus kiválasztottság tudatával.¹⁴

És még egy gondolat kifejtéseként térjünk vissza anekdotánk csattanójához, amely szemléletes párhuzama annak: a népmeséből kiinduló író hogyan bontja meg annak zárt rendszerét, számolja fel, helyettesíti vagy helyettesítve kódolja át azt, kialakítva a világképéhez igazodó mesés történeteinek kereteit, szerkezetét.¹⁵ Míg a népmese (tündérmese) hőse, nehéz próbákat cselekvőn kiállva, megküzdve ellenségeivel, végül a király elé áll, hogy elvegye méltó jutalmát (a fele királyságot és a királyleány kezét, esetleg csak a teli zsák aranyat és drágakövet), addig Andersen hősei egészen másképp *egzisztálnak*. Maguk cselekvőn alig lépnek fel, többnyire sorsszerűen történnek meg velük a dolgok. De amikor szükség van rájuk, mint a haldokló kínai császárnak a *fülemülére*, hogy az ének, a művészet, a romlatlan ártatlanság, a tisztaság erejével még a halált is legyőzzék, ott vannak és segítenek. De a császár kérdésére ők is így felelnek: „– *Én már megkaptam a jutalmamat!* – *mondta a kis fülemüle.* – *Könnyet csaltam a szemembe, amikor először énekeltem neked, s ezt nem felejttem el soha. Ez az igazgyöngy az énekes legszebb jutalma.*”

Mit is kérhetett volna Andersen, az író, a *fülemüle* a királyától?!¹⁶

Az anderseni mese két legjellemzőbb sajátja: *a cselekvő hős kiküszöbölése* és *morális tanulságok megfogalmazása allegorikus formában*.

A népmese (tündérmese) hőse önálló személyiség nélküli, cselekvő alak. Tetteit a mesei világkép és struktúra eleve meghatározza. Útra indul, hogy valami hiányt megszüntessen; a világ végre úgy mű-

¹¹ Az anekdotát közli: Békés 1975: 198. Kiemelés tőlem (V.Z.)!

¹² Ez az egyfajta, öngazolást is kereső gondolat Andersen több meséjében felbukkan. *A nagyravágyó tú* címűben, némi ironikus-önironikus felhanggal így fogalmazódik meg: „– *Nem erre a világra termettem én! – sóhajtott a szennyvízcsatorna alján. – Túlságosan finom a lényem. Még szerencse, hogy tudom, ki vagyok, s ez mindig megvigasztalja az embert! (...)* *Hiába, nagyon is finom vagyok én erre a világra! De éppen erre vagyok büszke, s ez nemes büszkeség!*” Lásd még Borbély Sándor gondolatát e tárgyról (Komáromi 1999 :92).

¹³ Voigt Vilmos erről így ír: „*Valahogy lefelé halad minden társadalmi mozgás, arisztokratizmus lengi át a szegényekről oly szívesen író.*” (Voigt 1997: 98.)

¹⁴ Andersen munkásságáról monografikus összegzés, nagyobb lélegzetű tudományos értekezés nincs magyar nyelven. Művészetét életútjához kapcsolódóan röviden értékelte Szerb Antal (1980), Kosztolányi Dezső (1941, 1975), Szabó Ede (1955), Bauer Gabriella (1975), Borbély Sándor (Komáromi, 1999). Összes meséit röviden bemutatva és méltatta fordítója, Hevesi Sándor (1923), illetve a Hevesi fordítását szemlélő Babits (1926). Andersen kapcsán, szélesebb perspektívát nyitva, az európai mese fejlődéstörténetét és motívumvilágát is elemezte Turóczi-Trostler (1946).

¹⁵ Szabó Ede a következőképpen fogalmazza meg ezt a jelenséget: „*Nem lennénk igazságosok, ha szembeállítanánk egymással a mese tiszta népi formáját, és az anderseni formát. Az utóbbi számos helyen egészen irodalmivá válik abban az értelemben, hogy voltaképpen novella, karcolat vagy prózai költemény – mese formában s nem »igazi« mese.*” (Szabó 1955: 102–103.; kiemelés tőlem: V.Z.!) Jelen tanulmány éppen arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy Andersen miként alkotja meg saját, világirodalmi rangú kifejezési formáit a (nép)mese formájából kiindulva. A kiindulópontot maga Andersen is hangsúlyozza: „*Hazám Dánia, a költészet országa, tele népmesékkal, régi dalokkal...*” (*Életem meséje*, 1855.; idézi Borbély Sándor: Komáromi 1999: 92.)

¹⁶ Csak lábjegyzetben – óvatosan – utalok rá, Andersen valószínűleg úgy gondolkodott e kérdéstről, mint kései magyar író utódja: „*nekem a kérés / nagy szegény, / adjon úgyis, ha / nem kérem.*” (Nagy László: *Adjon az Isten*)

ködjék, ahogy működni kellene. Útja során nehéz feladatokkal kell megbirkóznia, és le kell győznie ellenfelét, a károkozót.

Andersen originális mesés történeteinek hősei – emberek és animált tárgyak, állatok és növények egyaránt – a népmese hőisével szemben alig cselekszenek, ha cselekednek, nemegyszer megbánják azt, de legtöbbször csak szinte sorsszerűen történnek meg velük az események, és ezenközben mutatkoznak meg személyiségük kiváló jellemvonásai. Andersen a népmese cselekvő hőse helyébe a világ sokszor érthetetlen, megmagyarázhatatlan, néha egyenesen misztikus történéseit átélő, azokon elgondolkodó, morális tanulságokat kereső, valódi személyiséggel rendelkező alakjait helyezi.

A népmese világképe egyszerű: az elnyomott, tiszta lelkű, ügyes és bátor főhős diadalmaskodik a gonosz fölött, és elnyeri méltó jutalmát. Mind a főhős, mind ellenfele tetteit elsősorban a mesei törvényszerűségek és nem személyes motivációk határozzák meg. A mindennapi élet realitásában élő hallgató erőt meríthet a meséből, amely arról szól, hogy milyennek kellene lennie a világnak.

Andersen originális történeteinek legtöbbje morális tanulságokat hordoz, nemegyszer didaktikus, pedagógiai szándékú zárlattal.

Korai, népmesei szűzsén alapuló történeteinek (*A tűzszerszám, Borsószem-hercegisasszony, Nagy Kolozs és kicsi Kolozs*) még mesei a tanulsága, de már ezeknél is érződik a morális alapállású témaválasztás (lásd különösen a *Nagy Kolozs és kicsi Kolozs* történetét).

Andersen nagyon hamar elveti a tradicionális népmesei szerkezetet, és originális történeteit novellisztikus formában kezdi megfogalmazni, ezzel egészen modern irányzatok előfutára. Eljárása azonban önkéntelenül hozza magával az allegória alkalmazását.

Morális alapállását két dolog határozza meg.

Egyrészt a szegényekkel, gyengékkel, elesettekkel való szolidaritás, amely azonban – kifejezve a kor realitását – szomorú, gyakran halállal végződő történetekben fogalmazódik meg. Az egyik legszebb példa erre az allegorikus *A rendíthetetlen ólomkatona*, de ilyen mondanivalót, tanulságot hordoz – példázatos formában – *Az Ib és Krisztinka* és *A zsidó lány* című történet is.

Lényegében Andersen is azt szeretné, amit a népmese is megfogalmaz, vagyis hogy a világban, a társadalomban minden a helyére kerüljön. De tudatos művészként tisztában van vele, hogy a XIX. század magas irodalma nem adhatja ugyanazt a választ a kínzó kérdésre, mint az évezredek tradíciójú népmese. Ezért Andersen történeteinek szomorú, bukással, megsemmisüléssel, halállal, de erkölcsi felmagasztalódással járó a végük. Ameddig e kérdésben elmehet, addig el is megy: „*Egyszer talán úgy is lesz, minden a helyére kerül, mert ez a történet rövid, de az idő végtelen.*” (Mindent a maga helyére!)

Másik fontos erkölcsi mondanója, hogy az embernek meg kell becsülnie a sorstól (?), Istentől (?) kapott képességeit, azokkal élnie kell, és mindez boldogsággal kell, hogy eltöltse. Számos története fogalmazza meg ezt a tanulságot allegorikus, sőt, némelykor egyenesen didaktikus módon (*A kis hableány, A fülemüle, A fenyőfa, Az öreg utcai lámpás, A zsidó lány, A hóember, Az ezüsthúszas, A teáskanna, A rongyok*). A *fenyőfa* animált főhőse így összegzi megszenvedett tapasztalatai tanulságát: „– *Elmúlt, minden elmúlt! – sóhajtott a szegény fenyőfa. – Miért is nem örültem akkor, amikor még örülhettem volna! Most már késő!*”

A tündérmese hőse a mesei történet idejében meghalhat, de sosem véglegesen. Számára mindig van visszaút a halálból. A tündérmese egyébként sem részletezi a haldoklást, a meghalást és azt, hogy mi történik a halál után.¹⁷ A tündérmese végső szava: „*És boldogan éltek, amíg meg nem haltak!*”

Andersen alapvető mondanója viszont éppen ennek az ellenkezője: „*Senkit se mondj boldognak halála előtt – intenek Szolón szavai: itt is igaznak bizonyulnak.*” (A szerencse-tündér sárcipője).

És valóban, Andersen legtöbb története halállal, megsemmisüléssel végződik. A hősök a földön nem talált elismerés, boldogság, szeretet után a halálban nyerik el szenvedéseik, hűségük, kitartásuk, helytállásuk jutalmát. Andersen különös poétikai igényteliséggel ábrázolja az elmúlás egyszerre szomorú és felemelő élményét.

A rendíthetetlen ólomkatona: „*akkor zsugorodni kezdett, kicsi ólomgomolyaggyá olvadt, s másnap, amikor a szolgáló kiszedte a kályhából a hamut, egy kis ólomszívet talált benne – ennyi maradt a katonából.*” Társa, a *papírtáncosnő* pedig: „*mint egy lenge tündér, beröppent a kályha nyitott ajtaján a katonára mellé, lobbant egyet, s vége volt. (...) A táncosnőből nem maradt más, mint az aranycsillám rózsája, az is szénfeketére perzselődött.*”

¹⁷ Vö. Boldizsár 1997: 177–181.

A kis gyufaáruslány is csak a halálban találja meg az emberi melegséget: „A nagyanyó sohasem volt ilyen szép, ilyen erős. Karjára emelte a kislányt, s felemelkedett vele; magasra, igen magasra, ahol nincs hideg, éhség, félelem, ahol csak öröm van és fényesség.” Az emberek szeme láttára, az utcán hal meg, de ebben a történetben nem a halál kegyetlen, hanem az emberek. Andersen a tündérmesék életigenlő és optimista világa helyett a mese utolsó mondatával azt sugallja, hogy a halál utáni lét boldogabb, mint az azt megelőző: „Nem tudta senki, mennyi gyönyörűséget látott, s milyen fényesség vette körül, amikor nagyanyja karján mindörökre elhagyta ezt a sötét világot.”

A szerencse-tündér sárcipője utolsó történetének diákja pedig a legboldogítóbb célt kívánja magának: „– Utazni csupa gyönyörűség volna – sóhajtott fel a diák –, ha test nélkül utazhatnánk. Ha még testünk pihen, szabadon csatangolhatna a lelkiünk. Akármerre járok, mindig hiányzik valami, s ettől elszorul a szívem; mindig többre vágyom, mint amit abban a percben kaphatok; mindig jobbat kívánok, a legjobbat kívánom, de azt már nem tudom, mint és hol érhetem el. Tulajdonképpen egy boldogító cél felé töreksem, a legboldogítóbb felé. Ahogy ezt kimondta, már otthon is volt fehér függönyös szobájában; fekete koporsóban feküdt a szoba közepén, örök álmát aludta, teljesült hát a vágya; teste pihent, lelke ismeretlen messzeségekben bolyongott.” Andersen ebben a történetben megkegyelmez a diáknak. A halál boldogsága csak akkor jár az embernek, amikor megérett rá, amikor felsőbb erők szólítják: „– Ezt az egyet, aki itt nyugszik, örök boldogsággal ajándékozta meg [a csodálatos sárcipő] – felelte az Öröm, a Szerencse-tündér küldöttje. – Nincs igazad – rázta a fejét a Gond-tündér. – Nem szólították, maga hagyta el a világot. Szelleme nem volt elég erős ahhoz, hogy felszínre hozza a mélyre rejtett kincseket. Én segíték rajta!”

Tulajdonképpen A kis hableány befejezése is a szimbolikus halál boldogságával ajándékozta meg a főhőst, akinek jutalma, mivel nem volt képes megölni szerelmesét a saját élete biztosítása érdekében, hogy a levegő leányai közé emelkedik.

A zsidó lány megszenvedett életének jutalma, hogy sírjára ugyanúgy odasüt a jó Isten napja, mint a keresztyénykére.

Andersen tanítása, hogy a halál az élet természetes része, még ha szomorú is az elmúlás képe. Animált lényei sokszor egy becsülettel végigszolgált élet után a szemétdombon végzik. Így A fenyőfa hőse is, aki végül „ott hevert csalán és gaz között az udvar sarkában.” Felválták és befűtötték vele a nagy üst alatt: „Végül nem maradt belőle más, csak egy marék hamu.”

A halál végül is – minden tiltakozásunk és borzongásunk ellenére – természetes és talán nem is a legrettenetesebb dolog, ezt még az Egy anya története gyermekét elvesztő hőse is elfogadja.

A halállal pedig csak a költészet, a művészet veheti fel a küzdelmet, és diadalmaskodhat fölötte, mint az A fülemüle című mesében történik: „És a halál mind a hármat visszaadta egy-egy dalért, s a fülemüle tovább énekelt: a csendes temetőről szólt a dala, ahol fehér rózsák nyílnak, orgonabokrok illatoznak, s ahol a zsenge füvet az árvák könnyei öntözik. Olyan szépen énekelt róla, hogy a halál egyszerre visszakíváncozott a kertjébe, s hideg, fehér felhő képében kisurrant az ablakon.”

Andersen meséi, mesés történetei azonnal nagy sikert arattak, Dániában és külföldön meghozták szerzőjük számára a hírnevet és az elismerést. Andersen tagadhatatlanul új műfajt alkotott mesés morális történeteivel. Bár a romantika más alkotói is felhasználták a mese formáját, azt mégis Andersen tette annak reprezentatív műfajává.

A XIX–XX. századi gyermekirodalom sokat próbált tanulni Andersentől, de csak nagyon keveseknek sikerült a nyomába lépni. Itt is igaz, hogy a jelző nélküli irodalom képviselői tudták leginkább törekvéseiben követni. Különösen a XIX–XX. század fordulójának artisztikumhoz vonzódo alkotóit érintette meg művészete. Elsősorban Oscar Wilde-ra kell gondolnunk, aki meséiben túlfinomítva folytatta az anderseni utat, de hatásában csak megközelíteni tudta. Maeterlinck szimbolizmusában, misztikus-babonás hangulataiban is ráismerünk Andersen hatására.¹⁸

A kikerülhetetlen végzet Andersent is utolérte.¹⁹ Napjainkban mesés történeteinek csak gyermekek részére kiválogatott része igazán élő irodalom, az is legtöbbször ártít, egyszerűsített, sőt együgyűsített képeskönyv-változatban.

Pedig Andersen mesés történeteire is igaz Lukács György megállapítása – amelyet éppen a naiv rácsodálkozás anderseni igazságával nyomatékosít –, hogy: „Az élet megmerevedett, fetisizált adottságai-

¹⁸ Vö. Babits 1926: 662., Kosztolányi 1975:102.

¹⁹ Von Franz szerint: „Megkockáztatnám azonban a feltételezést, hogy manapság már igen kevesen olvassák ezeket a meséket, és jóslataim szerint két- vagy háromszáz év múlva már senki sem fog emlékezni rájuk.” (von Franz 1998: 18.)

nak feloldásában a művészet a rá jellemző naív, magától értetődő módon ezért mehet igen gyakran sokkal tovább és lehet sokkal radikálisabb, mint a kortársi tudomány vagy filozófia. Cselekvésmódját e tekintetben Andersen meséjének gyermeke jelképezi, aki naivan és meglepetten így kiáltott fel: „A császáron egyáltalán nincs ruha!” Ezenkívül természetesen az is lehetséges, hogy a művészet spontánul leleplező és fétiseket széttűző pillantása ott mutat be pozitív értékeket, ahol a mindennapok fetisizmustól elvakított szemléletmódja semmit sem vagy akár értékellenes dolgot szokott észlelni.”²⁰

Irodalom

Andersen, Hans Christian

2000 *Meséi*. Ford.: Rab Zsuzsa. <http://mek.oszk.hu/00300/00309/00309.htm>

1858 *Andersen meséi*. Ford.: Szendrey Júlia. Lampel Róbert kiadása, Pest

1923 *Összes mesék és történetek*. I–IV. Fordította és az előszót írta: Hevesi Sándor. Genius, Budapest

1995 *Andersen összes meséje*. Fordította és az előszót írta: Hevesi Sándor. Videopont, Budapest

Ariès, Philippe

1987 *Gyermek, család, halál*. Gondolat, Budapest

Babits Mihály

1926 Andersen összes meséi. *Nyugat*, 1926. XIX. évf. 7. szám 661–663.

Bauer Gabriella

1975³ *Gyermekirodalom*. Tankönyvkiadó, Budapest

Békés István

1975 *A világ anekdotakincse*. Gondolat, Budapest

Boldizsár Ildikó

1997 *Varázslás és fagyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*. József Attila Kör – Kijárat Kiadó, Budapest

von Franz, Marie-Louise

1998 *Archetípusos minták a mesében*. Édesvíz, Budapest

Hevesi Sándor

1923 Előszó. In: Andersen, Hans Christian: *Összes mesék és történetek*. I–IV. Fordította és az előszót írta: Hevesi Sándor. Genius, Budapest, 1–8.

Komáromi Gabriella (szerk.)

1999 *Gyermekirodalom*. Helikon, Budapest

Kosztolányi Dezső

1941 *Lángelmék*. Nyugat, Budapest

1975 Hans Christian Andersen. In: Kosztolányi Dezső: *Ércnél maradóbb*. Szépirodalmi, Budapest, 97–102.

Lukács György

1978³ *Az esztétikum sajátossága*. I. kötet. Magvető, Budapest

Szabó Ede

1955 Andersen. *Új Hang*, 1955. IV. évf. 6. szám 101–104.

Szerb Antal

1980⁶ *A világirodalom története*. Magvető, Budapest

Turóczi-Trostler József

1946 Andersen. In: Turóczi-Trostler József: *Realizmus és irodalomtörténet*.

(Szellem és irodalom VIII.) Bibliotheca, Budapest²¹

1961 A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században. In: Turóczi-Trostler

József: *Magyar irodalom – Világirodalom*. I. köt. Akadémiai, Budapest, 73–97.

Voigt Vilmos

1997 *Irodalom és nép Északon*. Universitas, Budapest

1998 Mese. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris, Budapest, 221–280.

²⁰ Lukács 1978: 714–715

²¹ A ma már – sajnos – legjelentősebb nemzeti könyvtárainkban (OSZK, MTA Könyvtára, FSZEK Központi Könyvtára) sem fellelhető füzet tartalmát és jelentőségét csak korabeli recenziókból tudtam rekonstruálni! (Lásd: Füst Milán, *Nagyvilág*, 1947. 6. sz.; Szauder József, *Magyarok*, 1947. 230–231.; Zsoldos Jenő, *Magyar Nyelvőr*, 1947. 187–188.) A hét kis tanulmányt közlő füzet 5. darabja, az *Andersen* című kapcsolódik dolgozatunkhoz. Ebben a szerző az európai mese fejlődéstörténetét és motívumrendszerét is bemutatja Andersen életművének tükrében; továbbá a konkrét források feltárásával és elemzésével rendet teremt az európai mesetípusok között.

Magyar Erzsébet

HAMLET AZ EGÉSZ VILÁG

Úgy tűnik, nem lehet elégszer és eleget gondolkodni, beszélni és írni Shakespeare drámájáról. A téma örökzöld voltát bizonyítja, hogy nem olyan régen látott napvilágot Hankiss Elemér *Hamlet színváltásai* című tanulmánya, s hogy megjelent magyarul is Giorgone de Santilla és Hertha von Dechend Hamlet malma című nagyigényű, roppant kulturális anyagot felelősséggel és elmélyülten feldolgozó munkája. Hankiss könyve az értelmezések terebélyes fáját mutatja meg az érdeklődőknek. Santilla és Dechend műve pedig bebizonyítja, hogy amilyen gazdag a fa lombja, olyan mélyre nyúlik a gyökere is az egyetemes emberi kultúrában. Tehát az írásom címében tett állítás nem is szorul bizonyításra.

Tanulmányom appendixként kapcsolódik Hankiss könyvéhez oly módon, hogy Borisz Paszternák (1890–1960) Hamlet című versének 13 magyar fordítását veszi szemügyre, s körvonalazni igyekszik Hamlet magyar képmásait. De ehhez mindenképp be kell hatolnom a Paszternák-vers titkaiba, hogy a prizmaszerűen szétszórt értelmezéssugarakat összefoghassam.

Elkészítettem Paszternák versének nyersfordítását.

*„A moraj elcsendesedett. Kiléptem a dobogóra
nekítámaszkodva az ajtófélfának.
Távoli visszhangból veszem ki,
hogy mi fog történni életemben.*

*A sziürke éjszakát irányítja rám
ezer távcső tengelye.*

*Ha lehet, Atyám, távoztasd el
tőlem ezt a keserű pohárt.*

*Szeretem a Te kemény szándékosdat
elfogadom, hogy ezt a szerepet kell játszanom,
de most más dráma folyik,
és ez egyszer engedd, hogy ne én játsszam.*

*Tudom, hogy az események sorrendjét
átgondoltad,
s hogy az út vége nem változtatható meg.
Én egyedül vagyok, minden farizeusságba süllyed.
Az életet megélni, nem lélni kell.”*

A Shakespeare drámáit és szonettjeit fordító Paszternák jól ismerte Shakespeare világát, tehát irodalmi ismeretei készíthették a vers megírására. De az, hogy Hamlet alakját közel érezte magához, a sajátos orosz–szovjet viszonyok is minden bizonnyal belejátszottak. A költő ugyanakkor rájött arra is, hogy helyzetét a Hamletet alakító színész és Jézus sorsával is modellálhatja, mígnem megvilágosodott előtte, hogy minden ember sorsában van valami hamleti.

Tehát értelmezésemben Hamlet, a Hamletet alakító színész és Jézus a vers főszereplői. Sorukban közös, hogy mind a hárman egy fölöttük álló személytől kaptak feladatot. Hamlet apja szellemétől arra kap megbízást, hogy méltatlan halálát bosszulja meg, s ezáltal állítsa helyre a kizökkent időt. A színész a rendezőtől kap utasítást arra, hogy egy adott szerző adott darabjában egy adott szerepet adott módon játsszon el. Jézus az Atyától kapja feladatát, hogy kínhalálával váltsa meg az emberiséget. A szereplők sorrendjének jelentősége van, nem véletlen, hogy Jézus alakja került a vers középső, központi sorába, hiszen az ő feladata a legnehezebb és a legegyetemesebb.

A feladat végrehajtása egy adott ponton meghaladja a megbízottak erejét. Hamlet morálisan elfogadja feladatát, de alkatánál fogva képtelen végrehajtani azt. A személyiségében dúló problémán túl az is gond, hogy szabadsága abban a pillanatban korlátozódik, hogy megbízása van. A színész szerepjátszásának végtelen lehetősége megszűnik abban a pillanatban, amikor a szerepét egyféleképpen játszhatja el. Jézus teljesen azonosná válik a rábízott feladattal, de a Gecemáné kertben saját sorsáért könyörög. A lírikus én a három szerep mögé bújva kéri felmentését, hogy ne kelljen eljátszania a történelmi drámában a rábízott szerepet. Mi is ez a történelmi dráma? A diktatúra, ahol bedeszakálták az eget, a szívre és az agyra pedig kényszerzubbonyt húztak. Az ember számára nincs igazi választási lehetőség. Miként lehet ilyen körülmények között viselkedni, s embernek maradni? Ha valaki elutasítja a diktatúrát, és nyíltan szembehelyezkedik vele, akkor az illetőt kivégzik, vagy öngyilkosságba kergetik. Ha valaki elfogadja, akkor morális és szellemi szempontból leépül, kiég vagy meghasonlik. Az embe-

rek többsége képmutató farizeusként éli le az életét, velük szemben áll az a kevés magányos ember, aki képes felismerni és megélni a tragédiát. Paszternák ez utóbbiak közé tartozik, aki az olvasónak azt a felismerését sugallja, hogy légy tisztában azzal, ami történik, és éld meg mindazt, ami történik. Paszternák is tudja, mint minden jelentős gondolkodó, hogy az ember kicselezheti a másik embert, saját magát is becsaphatja, de az életet nem szedheti rá.

A költemény azért nagy erejű és nagy kisugárzású, mert jóllehet versről van szó, a sorokban mégis egy minidráma sejlik fel, hiszen a tragikus erőter egyik oldalán áll Hamlet, a színész és Jézus, velük szemben pedig az összes többi ember. Hogyan lehet ilyen körülmények között kint és bent harmóniát teremteni, honnét lehet erőt gyűjteni egy ilyen helyzet elviselésére? A tragédiát növeli az is, hogy nem egy emberrel kell szembenézniük, hanem a bűntől, a romlástól, a pusztulástól szeretnék megmenteni az embert. Ez lehetetlen, mind belepusztulnak: Hamlet, a színész, Jézus és a költő. Nekik valójában nem is életük, hanem sorsuk volt.

Ez a lényeges gondolat a vers utolsó két sorában fogalmazódik meg úgy, mint ahogy a Shakespeare-szonettel utolsó beljebb szedett két sorában is történni szokott. Meggyőződésem szerint ennek a versnek az utolsó két sorát is beljebb lehetne szedni, és fel lehet fogni őket a vers egészében önálló egységként, ami inkább jelentés szerint, mint strukturálisan tartozik a vershez. Ezen a két soron igyekszem tetten érni a magyar Hamlet alakjának formálódását, s ezáltal igyekszem megérteni, hogy a verset fordítók közül ki miért érzett rokonságot ezzel a verssel, s így körvonalozódik majd a válasz arra a kérdésre, hogy milyen költői magatartásformák, milyen értékrendek erősek költészetünkben, s hogy ez mennyire a téma és mennyire a sajátos kelet-európai, magyar helyzetünk következménye. Figyelmünk középpontjában a vers megértése és nyelvi-stilisztikai megoldása áll.

Az utolsó két sor fordításai:

*És az útnak végét kijelölve
Ím, a rendezés hibátlanul.*

(Balla D. Károly, Ungvár)

A fordító durván beleavatkozott a mű szerkezetébe, és ezáltal a mű csattanószerű zárata elmaradt.

Nincs senkim, a föld az álszenteké.

Más élni – s más egy réti séta. (Csorba Győző)

A szerző az egyedüllét tragédiáját tompította a nincs senkim kifejezéssel, s az orosz kifejezés (nye polje perejtyi) szó szerinti fordításával kiiktatta az élni-megélni ellentétpárt.

*Farizeusok közt élek árván,
sorsom nem visz szabad föld felé.*

(Franyó Zoltán, Temesvár)

Ebben az esetben nem beszélhetünk sem fordításról, sem értelmezésről, hanem parafrázisról, hiszen az utolsó két sor egy késői Petőfi-utód siralmaként jelenik meg.

Sorsunk farizeusságba fullad.

Az élet nem sétakocsikázás. (Fodor András)

A T/1 személy használata a vers lényege ellen hat, a drámai pólusok fel nem ismerését mutatja, hiszen a Paszternák-vers szerint mégsem mindenki farizeus. A farizeusság fulladásos halálának reménye hamisan csengett volna Paszternák versében, jóllehet optimista megoldást jelenthetett volna. Fodor András nem sokat törődött a sors és az élet szavak jelentésének tisztázásával sem. A sors több, mint az élet, az életet lehet alakítani, időnként megerőszkolni, a sorsot semmiképpen nem, ahhoz kevés az emberi csel.

Magam állom a farizeus-tengert.

Élni – nem leélni kell az életet. (Gömöri György)

Megítélésem szerint ez a fordítás áll legközelebb az eredetihez, s minden benne van, amiről a vers szól. Visszaul a vers egészére, összefüggésben áll annak minden mozzanatával, gondolatával. Nagyon találó és kifejező a *tenger* szó használata, amivel érzékelteti a mennyiségi különbséget a farizeusok és az egyedülmaradtak között.

Egy vagyok – farizeus temérdek.

Nem vasárnapos vihanc a lét. (Hárs György)

Az ellentét megfogalmazása sikeres, de az utolsó sor komikussága nem illik a versbe.

Elúrhodott a farizeusság.

Az élet nem lakodalmas út. (Illyés Gyula)

A költő fordítására sajátos világbép vetődik. A farizeusokat a városhoz és az urakhoz köti, a lakodalmas út kifejezésben pedig felsejlik a népnemzeti jelleg. Ez a leképezés sérti a vers szellemét.

Magam vagyok, álorcák öveznek.

Az élet nem virágos mező. (Kántor Péter)

Az álorca találó metonímiája a farizeusságnak. Az étellel kapcsolatos közleménye annyiban hamis,

amennyiben a farizeusok megélhetik, hihetik világos mezőnek az életet.

Farizeusok közt magam állok.

Nem mezőn sétál át, ki él. (Rab zsuzsa)

A versfordítás nagy érdeme a zeneiség. A szó szerinti fordításban nagyon ügyes az *átsétál* ige megválasztása, hiszen a felületességet jól fejezi ki.

Minden farizeusságba dermed.

Végig kell élnem. Magam vagyok. (Pór Judit)

Ebben a fordításban a *dermed* szó nincs a helyén, hiszen a farizeusságot éppen aktivitása emeli a csendes, passzív szenvedés fölé. Zavaró, hogy az utolsó sorban az *élnem* ige mellől hiányzik a tárgy.

Körös-körül farizeusság van.

Életed át nem ugorhatod. (Szilágyi Ákos)

A fordítás tömör, egyéni, s határozott hangvételű, ő az egyetlen, aki érzékelteti, hogy senki sem ugorhatja át az életet, akármelyik póluson is áll a drámai szereposztásban. A fordítás annyiban sajátos, hogy nem a jó-rossz, tiszta-szenyes, bűnös-vétlen ellentétpárt hangsúlyozza, hanem azt, hogy senki nem emelkedhet az élet törvényei fölé.

Magam. S minden: álnokságba veszve.

Élni: a réten átérni? Több. (Tandori Dezső)

Ezek a feldarabolt, hatásos mondatok jobban ille- nének Majakovszkij futurista agitációs versei kö- zé, mint Paszternák verseibe.

Az út véget ér és álszent minden.

Élni nehéz. S én magam vagyok.

(Varga Erzsébet, Pozsony)

A fordítás a közhelyek miatt tartalmilag és stilisztikailag is szegényes.

Vessünk egy pillantást a minidráma magyar szereposztására. A dráma egyik pólusán állnak a farizeusok, erősebb megfogalmazásban a farizeusság. Vannak, akik a farizeusokat viselkedési formákkal helyettesítették, az álorca, álszent, álnok kifejezésekkel, melyekkel a hamisságot, az őszintetlenséget, az alattomos megtévesztést tudták kiemelni. Néhányan a farizeusok sokaságát, mennyiségét akarták aláhúzni, ezért kerültek a fordításba a *temérdek* és a *tenger* szavak. A dráma másik pólusán állnak az egyedül álló passzív szenvedők. A visszaható névmás *magam* alakjában találták meg legtöbbször a leghatásosabb szót. Az *egy* számnévben is megvan ez a kifejező erő. Azok a fordítók, akik az *árva* és a *nincs senkim*

kifejezést választották, érzelmileg színezték a verset, önsajnálutakat tölték előtérbe.

Az utolsó sor a helyzetre adott válasz. Itt fogalmazódik meg az üzenet, itt mutatkozik meg leginkább a fordító személyisége, értékrendje, vállalt vagy kapott feladatáról kialakított képe. Többnyire az *élni* főnévi igenevet használták vagy az *élet* elvont főnevet, és ehhez fűzték magyarázataikat. Hát milyen is élni, milyen is az élet fordítóink szerint? Nem tudjuk, csak azt, hogy mi nem az élet. Válaszaik a következők: *nem réti séta, nem átsétálás a mezőn, nem vasárnapi vihánc, nem lakodalmas út, nem virágos mező, nem sétatölcsészás.* Vagyis hiányzik belőle a boldog, önfel- ledt, nyugodt lélekállapot, mint ahogy hiányzik a jövőkép és az anyagi biztonság. Az *élet* és a *sors* főnév csak kétszer lép ki személytelenségéből: az egyik esetben a költő önmagára, a saját helyzetére vonatkoztatja a verset; a másik esetben pedig a fordító a befogadókna szegezi az intést, s felhívja nyomatékosan a figyelmünket, hogy rólunk van szó.

A fordítások azt mutatják, hogy a magyar költők nagyon érzékenyek a kiélezett élethelyzetekre, nagy valószínűséggel azért, mert történelmünk során számtalanszor megélték eszköz és bábu szerepüket. Végig kíséri az alkotói létet az a morális kérdés, hogy milyen magatartásformát tanúsíthat az ember ilyen esetben önmagával, embertársaival és a honfitársaival szemben. Ugyanakkor a vers szinte ösztönzi is a költőket arra, hogy elkenjék a kérdést, mondván, ilyen az élet; vagy a helyzet feltárása után egy „küzdj és bízza bízzál” gesztust gyakoroljanak.

Az egyetemes kultúra tanúsága szerint ez a probléma valóban egyetemesen emberi. Álljon bizonyossággal itt néhány idézet.

Epiktetosz: Emlékezz arra, hogy színész vagy egy olyan drámában, amelyet betanítója akar, ha rövidre szabja a szerepedet, rövid ideig, ha hosszúra, sokáig játszol. Ha a koldus szerepét osztja rád, azt is természetűen alakítsd. Éppen úgy cselekedj, ha a nyomorék, az uralkodó vagy a polgár szerepét osztja rád, mert a te kötelességed az, hogy a rád bízott szerepet szépen eljátszd; a szerep kiválasztása másra tartozik.

Bergson: Cselekedni és tudni, hogy cselekszünk, érintkezésbe lépni a valósággal, sőt megélni azt... ez az emberi értelem működése.

Szalki Bernáth Attila

ISTENKÍSÉRTŐ CSÚCSKÍSÉRLET

J. W. Goethe

Wanderers Nachtlied (II.)

című versének lefordítására

A Nyugat 1920. február 1-jei számában publikálta Kosztolányi Dezső *Tanulmány egy versről*, azaz Goethe *Wanderers Nachtlied (II.)* című költeményéről szóló írását. „A fordítást mindig kísérletnek tekintem, a szép felé való küzdelmes törekvésnek, amely inkább a költőnek válik hasznára, mint az olvasónak.” Mennyivel inkább érvényes ez szegény magamra, aki nem vagyok költő, aki ugyan a líra iránti fogékonyságtól, de nem tagadhatóan, becsvágytól is üzve-hajtva, hályogkovács módjára kezdtem el ezt a versremeket (is) magyarra átültetni, a forma oldaláról csúcskísérletet tenni a Himalája-Wanderers *Nachtlied (II.)* „megmászására”. A tisztelt olvasók tisztelt eldönteni, mennyire sikerült ez az istenkísértés.

A vándor éji dala (II.)

Über allen Gipfeln

Ist Ruh,

In allen Wipfeln

Spürest du

Kaum einen Hauch;

Die Vögelein schweigen im

Walde,

Warte nur, balde

Ruhest du auch.

1.

Valamennyi hegynek ormán

Boldog béke,

Fuvallatot fakoronán

Épphogy érzél,

Madárnépség

Is megpihent már az erdőn,

Te meg tudod, lassan eljön

Örök békéd.

2.

Körös-körül hegyek ormán

Nyugalom,

Alig rezdül fakoronán

Fuvalom,

Őrző fészket

Üli erdőn madárnépség,

Te meg majd lelsz, nincs már

Örök békét.

kétség,

3.

Minden hegynek ormán

béke,

szél fakoronán

letérdel,

pihen. Madárnépség

is csendben üli erdőn fészket,

várj, örök békét

lelsz, nincs már kétség.

4.

Minden éji ormon

a csend,

de érzed – lombok

lágysze –

néked üzent.

Madárka már hallgat az ágon.

S téged is átfon

végleg a csend.

5.

Minden éji ormon

a csend,

a szél a lombon

lágyszene,

néked üzent.

Madárka már hallgat az ágon.

S téged is átfon

végleg a csend.

6.

Minden kéklő ormon

a csend,

a szél a lombon

halkszene,

súg; te aludj!

Madár se szól, szunnyad a

csend öle átvesz,

húz le, aludj!

7.

Minden sziklaormon

a csend,

a szél – a lombon

lágyszene,

éjsze – fű.

Madárka már hallgat az ágon.

S téged is átfon,

várj, a ború.

8.

Minden távol ormon

béke,

szél a falombon

letérdel,

kis madárnak fészke

is néma erdőn már a fákon,

s téged is átfon

örök béke.

9.

Minden havas ormon

a csend,

a szél a lombon

lágyszene;

éj, ne hazudj!

Madárka már hallgat az ágon.

Csend öle átfon,

hogya te aludj.

10.

Köd a csúcson, béke,

fán fű

a szél, beszéde

halkszavú,

súgja; aludj!

Madársereg hallgatag, lágyszene,

csend öle átvesz,

hogya te aludj.

11.

Minden bércezen béke,

ború,

falomb beszéde

halkszavú,

súg; te aludj!

Madár se szól. Kél a halál

nesz,

várj, hamar átvesz,
húz le: aludj!

12.

Köd a csúcson, béke,
fán fú
a szél, beszéde
halk szavú,
súgja; aludj!
Madársereg hallgat. S halál

nesz,

csend öle átvesz,
húz le, aludj!

13.

Köd a csúcson, béke,
szél fú,
de lágy, beszéde
halk szavú,
csendes az út.
Madársereg néma. Halál nesz
kél, ölel, átvesz,
s élted lefut.

14.

Minden csúcson béke,
ború,
falomb beszéde
halk szavú,
szél; elaludsz?
Madár se szól. Csakhamar

lány nesz,

csend köde átvesz,
és te aludsz.

15.

Béke minden bérce,
ború,
a lomb a szélben
halk szavú,
súg: te aludj!
Madár se szól. Kél a halál nesz,
csend ölel, átvesz,
húz le, aludj!

16.

Minden csúcson béke,
ború,
a fák beszéde
halk szavú,
kér; elaludj!
Madár se szól. Téged is lány

nesz,

csend öle átvesz,
hogya te aludj.

17.

Minden bérce béke,
ború,
falomb beszéde
halk szavú,
szél; elaludsz?
Madár se szól. Ringat a lány

nesz,

csend hamar átvesz,
várj, te is hunysz.

18.

Béke minden bérce,
ború,
falomb az éjben
halk szavú,
szél; te is hunysz?
Madár se szól. Téged is lány

nesz,

csend öle átvesz,
s végleg aludsz.

19.

Minden csúcson béke,
ború,
falomb beszéde
halk szavú,
szél; te csitulsz?
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, hullsz.

20.

Minden csúcson béke,
ború,
falomb beszéde
halk szavú,
súgja: elműlsz.
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, hullsz.

21.

Minden csúcson béke,
ború,
falomb beszéde
halk szavú,
szél; te csitulsz?
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, műlsz.

22.

Minden csúcson béke,
nem fú
szél, lomb beszéde
halk szavú,
súg; vele hullsz.

Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, műlsz.

23.

Alkonyi békében
a csúcs
mind, lomb beszéde
halk szavú,
int; hova hullsz.
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, műlsz.

24.

Alkonyi békében
a csúcs
mind, lomb beszéde
halk szavú,
súgja; elműlsz.
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, hullsz.

25.

Alkonyi békében
a csúcs
mind, lomb beszéde
halk szavú,
súg; vele hullsz.
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
hunysz te is, műlsz.

26.

Minden csúcson béke,
nem fú
szél, lomb beszéde
halk szavú,
súg; fogy az út...
Madár se szól. Csend öle, lány

nesz,

várj, hamar átvesz,
műlsz te is: tudd!

Tatjana levele Anyeginhoz

(Fordította Áprily Lajos 1953-ban)

Én írok levelet magának –
Kell több? Nem mond ez eleget?
Méltán tarthatja hát jogának,
Hogy most megvessen engemet.
De ha sorsom panaszzavának
Szívében egy csepp hely marad,
Nem fordul el, visszhangot ad.
Hallgattam eddig, szólni félttem,
És higgye el, szégyenem
Nem tudta volna meg sosem,
Amíg titokban azt reméltem,
Hogy lesz falunkban alkalom,
S hetenként egyszer láthatom;
Csak hogy halljam szavát, bevallom,
Szóljak magához s azután
Mind egyre gondoljak csupán,
Éjjel-nappal, míg újra hallom.
Mondják, untatja kis falunk,
A társaságokat kerüli,
Mi csillogtatni nem tudunk,
De úgy tudtunk jöttén örülni.

Mért jött el? Békességesen
Rejtőzve mély vidéki csendbe,
Tán meg sem ismerem sosem,
S a kint sem, mely betört szívembe;
Tudatlan lelkem láza rendre
Enyhülne tán s leszállana,
S akit szívem kíván, kívárva,
Lennék örök hűségű párja
S családnak élő, jó anya.

Másé!... A földön senki sincsen,
Kinek lekötném szívemet.
Ezt így rendelte fenn az Isten...
Tied szívem, téged szeret!
Ó, tudtam én, el fogsz jönni,
Zálog volt erre életem;
Az égieknek kell köszönni,

Hogy síríg őrzőm vagy nekem...
Rég álomhős vagy éjjelemben,
Látatlan is kedveltelek,
Bűvöltek a csodás szemek,
Rég zeng hangod zenéje bennem...
Nem álom volt, színezgető!
Beléptél, s ájulásba hullva,
Majd meglöbbanva és kigyúlva
Szívem rád ismert: ő az, ő!
Nem a te hangod szól-e újra,
Ha egy-egy csendes, bús napon
Ínséges szívekhez simulva
Vagy imádságban leborulva
Altattam égő bánatom?
Nem te vagy itt árnyékalakban
S nézel reám e pillanatban
Az áttetsző homályon át?
Nem te hajolsz párnámra éjjel,
Suttogsz: szerelemmel, reménnyel
Enyhítéd lelkem bánatát?
Ki vagy? Órangyal vagy te, féltőm?
Vagy ártóm és gonosz kísértőm?
Dönts el hamar, hogy lássak itt.
Lelkem talán csak vágya csalja,
Tapasztalatlanság vakít,
S az égi kéz másként akarja...
Hát jó. Sorsom gyanútlanul
Gyónással kezdedbe tettem,
Előtted könnyen hullva hull,
Könyörgök: védj, őrködj felettem...
Gondold el, mily magam vagyok,
Nincs egy megértő lelki társam,
Így élek néma tompultságban,
Én itt csak elpusztulhatok.
Várlak: emeld fel árva lelkem,
Nézz biztatón, ne adj te mást –
Vagy tépd szét ezt az álmodást
Kemény szóval. Megérdemltem.

Végzem! Átfutni nem merem,
Megöl a félelem s a szégyen,
De jelleme kezes nekem,
Bízom: a sorsom van kezében...

Tatjana levele Anyéginhoz

(Fordította: Galgóczy Árpád, 1992)

Irok magának – mit tehetnék?
Mit mondhatnék ezenkívül?
Tudom, hogy megvet, és lehet, még
Meg is büntet kegyetlenül.
De hogyha bűmra, mit felednék,
Egy csöppnyi részvéttel felel,
Most balsorsomban nem hagy el.
Először hallgatni akartam,
És higgye el, hogy szégyenem
Nem tudta volna meg sosem,
Ha bizvást hittem volna abban,
Hogy, bár hetente egy napon,
Falunkban mégis láthatom.
Hogy csak magát hallgatva váltig
Egy-egy szót szóljak, azután
Majd egyre gondoljak csupán
Egész' az új találkozásig.
De mondják, únja kis falunk,
Nem hive itt a társaságnak,
Mí meg... túl egyszerűk vagyunk,
Bár úgy örültünk mind magának.

Miért jött hozzánk? Halk magányt
Kivánnék, árnyas, néma kertet,
S nem ismerném most sem magát,
Sem ezt a gyötrelmes keservet.
S – ki tudja? – ezt a zsenge lelket
Talán csitítná az idő:
Más lenne vágyott hitvesemmé,
S én részvevő, hű társa lennék
És áldozatkész jó szülő.

Másé!... Nincs senki a világon,
Ki bírhatná a szívemet,
Az Ég akarta: légy a társam,
Hisz én tied vagyok, tied!
Hittem, hogy egyszer rád találok,
Bizonyosság erre életem;
Az Isten küldött, tudta: várlak,

Légy hát órangyalom nekem!
Terólad álmodtam szünetlen
Látatlan is szeretlek,
Bűvölt csodás tekinteted,
S a hangod itt zengett szívemben...
Nem volt ez álom, mely vakít!
Alig léptél be, tudva tudtam,
Kővé meredtem, s lángra gyúltan
Rebegttem: itt a társam, itt!
Nem így volt-é? Terád figyeltem,
Te szóltál csöndes éjeken,
Mikor szegények gyámja lettem,
Vagy hó imámmal könnyittem
Borús, háborgó lelkemen.
S ez ihletett, szent pillanatban
Te jöttél ismerős alakban,
S a félhomályban törve át
Csöndben fejem fölé hajoltál
S szerelmesen, biztatva szóltál,
Búmat reménnyel szötte át!
Angyal vagy-é, ki lelkem óvja,
Vagy álnok, csalfa csábítója:
Szüntesd maró kétségemet!
Talán mindez hazúg ígézet,
Mely elvakítja lelkemet,
S egészen másként dönt az élet...
Nos hát, legyen! A végzetem
E naptól két kezembe téve
Hozzád esengve könnyezem
Védelmeted zokogva kérve...
Gondold csak el: magam vagyok,
Nem érthet itt meg senki engem,
Érzem, kezd elborulni lelkem,
S egy szót sem ejtve sorvadok.
Várlak: csüggedt szívem reményét
Élessze fel tekinteted,
Vagy törd szét álomképemet,
Mégérdemlem szavadnak élét!

Végzem! Átfutni nem merem...
Dermeszt a rémület s a szégyen...
De zálog jelleme nekem,
S hiszem, hogy van miért remélnem...

* * * * *

Feladatok a *Tatjana levele Anyéginhoz* című fordításrészletekhez

1. Kikről szólnak ezek a műfordítás-részletek?
2. Kiknek köszönhetjük a közölt szemelvényeket?
3. Hasonlítsa össze az egyes műfordítás-részleteket! Melyek
 - a) a hasonló,
 - b) az egyező és
 - c) az eltérő mozzanatok?
4. Ön milyen tulajdonságokat tudott meg Anyeginről Tatjana vallomások leveléből?
5. Kétféle megszólítással él a vallomástevő levélíró.
 - a) Mikor s melyikkel él Tatjana?
 - b) Miért váltott megszólítást a levél írója?
6. Hasonlítsa össze a fenti, különböző korokból való műfordításokat! Legyen az egybevetés szempontja az érzelmeit vállaló vallomástevő hangvétele, szókincse, mondatformája!
7. Nézzon utána, hogy kik és mely művek hatottak Puskinra a Tatjana-levél megírásakor! Hasznosítsa forrásként a „Matúra klasszikusok” sorozat 5. kötetét!
8. Értelmezze Tatjana levelének záró sorait! Fejtse ki, hogy a levélíró a zavartságát, a csüggedtségét, a reménytelenségét, a reményét vagy a bizalmát osztotta meg címzettjével, vagyis Anyeginnal!
9. Miért szép Puskin „Jevgenyij Anyégin” című alkotásának Tatjana-levele? Írja le az elemző gondolatait erről a Tatjana-monológrról! Vegye figyelembe a lírai alany érzelmeinek a hullámzását, gondolatgazdagságát, magatartását! Szóljon a műfordítás nyelvi képeiről és zeneiségéről is!
10. Hallgassa meg a Puskin-mű, a „Jevgenyij Anyégin” nyomán komponált Csajkovszkij-operából Tatjana levéláriáját! Miképpen hat a hallgatóra a zene nyelvén bemutatkozó Tatjana?
11. Mi lett a következménye Tatjana levelének? Foglalja össze a következményeket két-három bekezdésben (12–14 mondatban)!
12. Járjon utána annak, hogy van-e a magyar drámairodalomban hasonlóan ismert monológ!
 - a) Írja le a vonatkozó magyar dráma könyvészeti adatait!
 - b) Készítsen összefoglalót az adott mű cselekményéről!
 - c) Ismertesse, hogy milyen szerepet játszik az adott magyar dráma cselekményegészében az ismert híres monológ!

* * *

Tanuljunk Örkenyül!

Pályázati felhívás pedagógusok számára – 2009

Az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) a Magyaratanárok Egyesületével együttműködve pályázatot hirdet magyartanárok részére, **Tanuljunk Örkenyül!** címmel.

A pályázat fővédnökei: Örkeny Istvánné Radnóti Zsuzsa, Örkeny Angéla és Örkeny Antal.

A pályázat célja ÖRKÉNY ISTVÁN művészetének sokrétű megismertetése és megszerettetése, valamint az új számítástechnikai eszközök minőségi használatának előremozdítása az oktatásban. A pályázati kiírásra **kész oktatási (segéd) anyagokat** várunk, amelyeket szerzőik szívesen közkinccsé is tennének az Országos Széchényi Könyvtár Örkeny Istvánról szóló honlapján: <http://www.orkenyistvan.hu>.

Az egyes kategóriák díjazottjai értékes könyvcsomagot, oktatáshoz használatos eszközöket és színházjegyeket kapnak ajándékba, az első helyezettek pályamunkáit illetve azok részleteit pedig közzétesszük a Magyartanítás című folyóiratban is. A pályamunkákat elbíráló zsűri elnöke *Radnóti Zsuzsa*, a Vígszínház dramaturgja. A zsűri tagjai: *Fenyő D. György* tanár, a Magyartanárok Egyesületének alelnöke, *Mann Jolán* irodalomtörténész, az OSZK tartalomszolgáltató Osztályának munkatársa, *Dr. Sirató Ildikó* színháztörténész, az OSZK Színháztörténeti Tárának vezetője.

A díjazott pályamunkákat és a további beküldött igényes oktatási anyagokat megjelentetjük az OSZK Örkeny-honlapján.

Pályázati kategóriák

1. **Műelemzés és tanári segédlet** – Örkeny István bármely művéről vagy műcsoportjáról készített elemzés, valamint a műelemzésből következő tanítási segédletek: feladatok, óravázlatok, kapcsolódó szövegek vagy egyéb az oktatásban felhasználható komplex mellékletek (MS Word vagy RTF formátumban)

2. **Drámák és játékok** – Örkény István drámai vagy epikus műveinek tanítása drámapedagógiai eszközökkel, drámajátékokkal vagy iskolában használható színházi eszközökkel: foglalkozás-leírások, foglalkozástervek, dramatis feladatok (MS Word vagy RTF formátumban)
3. **Nézzük, hallgassuk!** – Örkény István életművéhez vagy valamely művéhez, műcsoportjához kapcsolódó számítógépes anyag: Power-Point-bemutató (PPT), Smart-board-anyag (képes, szöveges és/vagy hangfelvétellel bővített oktatási segédanyag).

Kérjük, hogy a pályázó jelölje meg az iskolatípust – általános iskola, középiskola (gimnázium, szakközépiskola), szakiskola – és az oktatási célcsoportot (évfolyam, életkor), amely számára készítette az oktatási anyagot. Felhívjuk szíves figyelmüket, hogy a pályamunkákat a szerzői jogok figyelembe vételével és tiszteletben tartásával kell elkészíteni!

A pályázatok beküldési határideje: 2009. szeptember 15.

A pályázatokat az alábbi címre várjuk elektronikus formában: tematikus@oszk.hu.

Jó munkát kívánunk!

Arató László
elnök
Magyartanárok Egyesülete

Sudár Annamária
osztályvezető
Országos Széchényi Könyvtár

* * *

H. Tóth István

„MINT AZ SAS AZ TÖBBI APRÓ MADARAK ELŐTT”: BALASSI BÁLINT

Bevezetésül

Rimay János, a barát, tanítvány és költő állította Balassi Bálintról ezt a metaforikus hasonlatot, tegyük hozzá: méltán. Ez, a most olvasható költemény is alátámasztja a fenti címben rögzítettet valóság tartalmát a magyar nyelvű egyéni líra megteremtőjéről, Balassi Bálintról.

Az Ó én édes hazám, te jó Magyarország, (...) kezdetű versének tanúsága szerint a Lengyelországba bujdosó költő mindenkitől és mindentől búcsút vesz, mielőtt külföldre távozik.

**VALEDICIT PATRIAE,
AMICIS IISQUE OMNIBUS QUAE HABUIT CARISSIMA
(Búcsút mond hazájának, barátainak és mindenkinek, akit nagyon szeretett)**

Ad notam: Minden állat dicsér Úristen tégedet etc.

Ó én édes hazám, te szép Magyarország,
Ki keresztyénségnek viseled paizsát¹,
Viselsz pogány vérrrel festett éles szablyát,
Vitéztlő oskola, immár Isten hozzád!

Egriek, vitézek, végeknek tüköri²,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva legyetek immár ti!

Ti is rárószárnyon³ járó hamar lovak⁴,
Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak
Gyakorta kergetnek s hol pengig szaladnak,
Adassék egészség már mindnyájatoknak!

Fényes sok szép szerszám, vitéztlő nagy
szépség,
Katonatalálmány, új forma ékesség,
Seregben tündöklő és fénlő frissesség⁵,
Én tülem s Istentül legyen már békesség!

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem,
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe jótétemrül nevem!

Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező,
S fákkal, kősziklákkal bővös⁶ hegy, völgy,
erdő,

Kit az sok csata jár⁷ s jószerencse leső,
Legyen Isten hozzád sok vitézt legellő⁸!

Igaz atyámfia s meghitt jó barátim,
Kiknél nyilván vadnak⁹ keserves bánatim,
Ti jutván eszemben hullnak sok könyveim¹⁰,
Már Isten hozzátok, jó vitéz rokonim!

Ti is angyalképet mutató szép szűzek,
És szemmel öldöklő örvendetes menyek¹¹,

Kik hol vesztettetek s hol élesztettetek,
Isten s jó szerelem maradjon veletek!

Sőt te is, ó én szerelmes ellenségem,
Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem¹²,
Ki érdemem¹³ ...
...

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,
Bűnnél kik egyebet nekem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként¹⁴ égjete, vesszete,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

1. Végezzen kutatómunkát!

- a) Válaszoljon a következő kérdésekre!
- Milyen alkalomból született ez a vers? Miről szól a költemény címe?
 - Kiktől búcsúzik a lírai hős? Hogyan szólítja meg őket?
 - Kire, kikre ismer az utókorra csónkán maradt 9. strófában?
 - Hogyan búcsúzik a versben beszélő a természetől? Melyek a petrarkizmus itt fellelhető jegyei?
 - Miben ragadható meg a jelentősége a búcsúsók elhangzási sorrendjének és terjedelmének? Mit éreztet így a lírai én?
 - Hol helyezkedik el a végvári vitézek rangsorában maga a versben beszélő?
- b) Témája alapján miféle versnek tekinthető ez a műalkotás?

istenes vers hazafias vers tájvers
bujdosó vers szerelmes vers búcsúsóvers

Indokolja meg döntését!

- c) Bizonyítsa be, hogy Balassi Bálint egész élete kirajzolódik ebből a műből!

2. Válaszolja meg találó idézetek válogatásával, azok körültekintő értelmezésével ezt a kérdést!

Igaz-e, hogy a lemondás, a ragaszkodás, a rajongás, a beletörődés, a megbocsátás, a keserűség érzései hullámoznak az Ó én édes hazám, te jó Magyarországi, (...) kezdetű Balassi-versben?

3. Balassi Bálint most elolvasott búcsúversének latin címét többféleképpen is lefordították.

*Valedicit patriae, amicis isque
omnibus quae habuit carissima*

- a) *Búcsút mond hazájának, barátainak és mindenkinek, akit nagyon szeretett*
b) *Istenhozzádot mond hazájának, barátainak és mindazoknak, akiket leginkább kedvelt*

Hasonlítsa össze a magyar nyelvű címváltozatokat! Ha teheti, vesse egybe ezt a két megoldást az eredeti, latin nyelvű címmel! Melyik magyar nyelvű cím áll közelebb a mű világához? Érveljen az állítása helyessége mellett! Támassza alá tényekkel, adatokkal a megállapításait!

4. Vizsgálja meg a költő kifejezőmódját!

- a) Melyik idejű igealakok a meghatározók az *Ó én édes hazám, te jó Magyarország, (...)* kezdetű Balassi-versben? Miért alkalmaz a költő más-más igeidőt az első és az utolsó strófában? Hogyan kerül el a felesleges ismétlést?
- b) Van-e refrénje a műnek, s ha igen, miként jelenik meg? Mutasson rá a költemény gondolatritmusára!
- c) Melyik festői eszköz a leggyakoribb ebben a versben? Mi a szerepe?
- d) Hol talál az *Ó én édes hazám, te jó Magyarország, (...)* kezdetű Balassi-versben megszólítást, felkiáltást, felszólítást? Mi ezeknek az alakzatoknak a többletjelentésük az adott szöveggörnyezetben?
- e) Miként biztosítja a vers zeneiségét Balassi Bálint?

Fogja egybe az *Ó én édes hazám, te jó Magyarország, (...)* kezdetű Balassi-verssel összefüggő válaszait, majd számoljon be a költő itt megtapasztalt értékgazdag kifejezőmódjáról!

5. Az alább következő bujdosóének rokonítható a *Búcsút mond hazájának, ...* című Balassi-verssel, ugyanis közös töröl fakadnak.

- a) Olvassa el ismeretlen szerzőjű költészetünk (= népköltészetünk) e nemes darabját! Miben hasonlít Balassi Bálint művére, illetőleg miben különbözik tőle?

ELINDULTAM SZÉP HAZÁMBUL...

Elindultam szép hazámbul:	Bú ebédem, bú vacsorám,
Híres kis Magyarországbul.	Boldogtalan minden órám.
Visszanéztem félutambul,	Nézem a csillagos eget,
Szememből a könny kicsordult.	Sírok alatta eleget.

Jaj, Istenem, rendelj szállást,
Mert meguntam a bujdosást:
Idegen földön a lakást,
Éjjel-nappal a sok sírást.

- b) Olvassa el újra az *Ó én édes hazám, te jó Magyarország, (...)* kezdetű verset! Vesse egybe Balassi művét a fenti ismeretlen szerzőjű bujdosóénekekkel!
 - Tanulmányozza a búcsúzóik lelkiállapotát, versbe emelt élményeiket, költői kifejezőmódjuk gazdagságát! Számoljon be tapasztalatairól!
 - Legyen tekintettel a beszámolója összeállításakor a *szervő, téma, érzelmek, szerkesztés- és kifejezőmód, nyelvezet, hangulatteremtés szempontokra!*

6. Hasonlítsa össze ezeket a költeményeket!

- a) Bornemisza Péter: *Siralmas énnéköm*
- b) Balassi Bálint: *Búcsút mond hazájának, barátainak és mindenkinek, akit nagyon szeretett*

Fedezze fel az egyezéseket, a hasonlóságokat és a különbözőségeket! Az elemzést segítése végett adjuk ezeket a szempontokat:

- a) a verset ihlető, életre hívó okok;
- b) a költemény gondolatai;
- c) a versben beszélő érzelmi hullámvázai;
- d) a költeményben alkalmazott stíluseszközök szerepe, többletjelentése;
- e) a műalkotás formai megoldásai;
- f) a vers zeneiségét megteremtő elemek.

Beszámolója megszerkesztésekor az állításait, a felvetéseit, a cáfolatait támassza alá a vonatkozó műből való pontos idézetekkel! Legyen gondja mind a tartalmi tisztaságra, mind a nyelvileg helyes szóhasználatra, mondatfűzésre!

¹ *keresztységnek viseled paizsát*: utalás, célzás arra, Magyarország erős pajzsként, várként fel fogja, elhárítja a mohamedán török hódítóknak a keresztény világra mért csapásait

² *tüköri*: példaképei, eszményképei

³ *rárószárnyon*: vadászölyv szárnyán, másképpen sólyomszárnyon

⁴ *hamar lovak*: gyors, fürge lovak

⁵ *frissesség*: itt pompa, dísz, csillogás a jelentése

⁶ *bővös*: bővelkedő, bővében lenni valaminek

⁷ *sok csata jár*: portyázó csapat itt a jelentése

⁸ *legellő*: tápláló, ellátó, dajkáló

⁹ *vadnak*: vannak

¹⁰ *könyveim*: könnyeim

¹¹ *menyek*: azaz menyecskék, új asszonyok, fiatalasszonyok

¹² *kegyetlen szerelmem*: nagy szerelmére, vagyis Losonczi Annára céloz

¹³ „*Ki érdemem...*”: a vers itt megszakad, hiányzik a folytatás, az utókorra maradt kéziratban ezek a kipontozott sorok olvashatatlanok, tartalmára a kontextusból következtethet az olvasó: bizonyára búcsúzásról lehet szó

¹⁴ *fejenként*: egyenként, személyenként, külön-külön

* * *

Rados Péter András

MIT CSINÁL A HASZON?

Az 1984-es új kritikai kiadás óta a tőkések hasznáról szóló villoni stílusú balladát nem találjuk meg József Attila összes versei között. Helyette a mű egy másik változata kapott helyet a kötetekben, mely költemény címe: *Haszon*. Így, a tőkések nélkül. Nem egészen új ez a helyzet, mivel az 1952-es első kritikai kiadás megjelenése előtt is ez utóbbi mű volt olvasható a József Attila összes versei között, melyeket Cserépfalvi Imre adott ki.

Mi ennek az oka? Az 1950 előtti *Összes* a költeményeket a költő életében kiadott József Attila-kötetek szerint közölte, kibővítve a gyűjteményt egyes, a kötetekben helyet nem kapott művekkel. A jelenlegi gyűjtemények a kötetek szerinti elrendezést mellőzik ugyan, de a műveket igyekeznek a kötetekben megjelent versváltozatok alapján közölni.

Az általunk vizsgált művet József Attila abban a változatban jelentette meg az 1934-ben napvilágot látott *Medvetánc* című gyűjteményes kötetében, amely az 1984 óta megjelent *Összes versek*ben olvasható. Ezen kívül a vers másik változatát is kiadták a költő életében, de nem kötetben, hanem két időszaki kiadvány lapjain. Az egyik a *Korunk* erdélyi magyar folyóirat 1933. szeptemberi száma, a másik a New Yorkban megjelenő *Kulturharc* ugyanez év októberi füzeté. Ezek a refrént „*a tőkéseké a haszon*” formában tartalmazzák, míg a *Medvetánc Haszon* című verse azt „*itt állsz és ott ül a haszon*” változatban közli.

Mi a változtatás oka? Talán József Attila 1933-ban még úgy gondolta, hogy a tőkések vágják zsebre a munka hasznát (a profitot), egy évvel később már nem ez volt a véleménye?

Ezt a feltételezést, úgy vélem, elvethetjük, mivel a költő egész korai tragikus haláláig szocialistának vallotta magát. Ennek talán legszebb tanúja az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról*:

*Ha beomlanak a bányát
vázázó oszlopok,*

*a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog.
És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.*

Azt gondolhatnók, hogy József Attilát esztétikai szempontok vezérelték, amikor a verset átírta: szebbé akarta tenni azt. Ezt a feltételezést is elvethetjük. A mű ugyanis nemcsak a francia „ballada” (3 stanza, 4 sor ajánlás, minden szakasz végén egy refrén) szerkesztésében követi Villont, hanem abban is, hogy a refrén egy életigazság megfogalmazása, amelynek bizonyítékai a vers többi soraiban olvashatók. Ez Villon számos balladájában is így van.

A vers 1933-ban külföldön látott változatai ezt a sémát követik. A költemény sorai bemutatják a munka sokféleségét, míg a refrén a kapitalizmus vastörvényét fogalmazza meg a lehető legegyszerűbben: „a tőkéséké a haszon”. Ezzel szemben a *Medvetánc* versváltozatának refrénje így szól: „itt állsz, és ott ül a haszon”. Hol van az „itt” és hol van az „ott”, miért „áll” az általános alany, és miért „ül” a haszon? Sem a gondolat nem lett gazdagabb, sem a mű nem lett szebb. Pedig József Attila a *Medvetánc* összeállításakor nagyon is törekedett erre. Barátja, Németh Andor így ír erről: „Az anyagot maga rostálja ki eddig megjelent versfüzeteiből. Szigorúbb bírálatot nem találhatott volna. [...] Ítélet ül versei felett, és csak azokat vette fel, amelyekről azt akarta, hogy megmaradjanak (lábjegyzet 1. Németh Andor József Attiláról. Budapest, 1989. 97. o.).

Nos, ha a vers gondolatilag nem lett gazdagabb, sem esztétikailag nem lett jobb, miért írta át mégis a költő? A kérdés megválaszolásánál két szempontot érdemes figyelembe venni. Először is József Attila 1931-es kötetét, a *Dönts a tőkét, ne siránkozz* címűt „osztály elleni izgatás” vádjával elkobozták és bezúzták. A költő az új, gyűjteményes kötetét mindenképpen meg akarta kímélni ettől a sorstól. Másodszor azt kell figyelembe venni, hogy a *Medvetánc* két nagyiparos, báró Hatvany Lajos és Herz Henrik papírgyáros támogatásával jelent meg, akik érzékenységre is tekintettel volt a költő. S hogy ez mennyire igaz, jól illusztrálja Hatvany levele, melyet Herzhez írt. Ebben találjuk ezeket az árulkodó mondatokat: „... Fő, hogy amit ír (József Attila, R. P. A.), költői legyen s hogy ne ütközzön paragrafusba. [...] A korrektúrát átnéztem – s esetleg Vámbéry Rusztemmel is átnézetem, aki hazánk legóvatosabb duhajainak egyike”. (Lábjegyzet 2. József Attila, *Medvetánc*, Nagyon fáj. Raabe Klett Kiadó, 1999. 28.o.)

Hogy mennyire óvatos volt József Attila a kötet szerkesztése során, azt jól mutatja, hogy előző köteteinek címét a belőlük válogatott versek előtt mindenütt közli, a *Medvetánc*ban csak a *Dönts a tőkét*-tel tesz kivételt.

Az eddigiiek alapján érdemes elgondolkodni azon: a József Attila-i pályakép szempontjából helyes volt-e a *tőkésék hasznáról*-t kihagyni az *Összes versek* közül? Az eddgiekből ugyanis világos, hogy sem tartalmi, sem esztétikai szempontok ezt nem indokolják.

Az *Összes versek* kiadót arra biztatnám, hogy az *Áradat* vagy a *Favágó* mintájára vegyék föl a versek közé a mű mindkét változatát. A József Attila életét és költészetét oktatók pedig magyarázzák meg a fentiek szerint, miért van az 1950 és 1984 közötti kötetekben a *tőkésék hasznáról*, a mostaniakban pedig a *Haszon*.

Király Anna

NAGY GÁSPÁR: ÖRÖKNYÁR: ELMÚLTAM 9 ÉVES

A tematikus egység: Paradigmaváltás az irodalomban. Ismerkedés a kortárs magyar költéssel egy versen keresztül

A tanítandó anyag: Nagy Gáspár: Öröknyár: elmúltam 9 éves

Az osztály: 12. osztály

Az óra célja, feladata: Az 1970 utáni (posztmodern) irodalom néhány jellegzetességének bemutatása egy költői alkotáson keresztül, a verselemzés szempontjainak gyakorlása, a kooperáció fejlesztése.

Az óra típusa: Ismeretbővítő óra (betekintés Nagy Gáspár költészetébe).

Az eszközök: handoutok, fényképek, tábla, magnó

Források:

BÓKAY Antal, *Paradigmák az irodalomban és az irodalomtudományban*, = „*de nem felelnek, úgy felelnek*”, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 217–233.

Füveskert(1954–1995), szerk. KÁRPÁTI Kamil, Budapest, Stádium Kiadó, 1995, 64.

GÖRÖMBEI András, *Nagy Gáspár*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004, 7–19., 108–117.

MADOCSEI László, *Irodalom IV.*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 437–438.

MONOSTORI Imre, *Az Új Forrás vonzásában*, Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 1999, 136–142.

NAGY Gábor, *Hatalom, medialisitás és emlékezet (Nagy Gáspár Nagy Imre-versének történeti-politikai környezete, poétikai előzményei és (de)kanonizációs utóélete)*, *Életünk*, 2007/8, 33–50.

NAGY Gáspár, *Műlik a jövőnk*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 251.

NAGY Gáspár, *...nem szabad feledNI...! (versek – 1956 láthatatlan emlékművének talapzatára)*, Budapest, Püski Kiadó, 2002, 32.

NAGY Gáspár, *Szabadítót mondani*, Budapest, Magyar Katolikus Rádió Zrt., 2006.

RUBOVSKY Péter, *Történelem IV.(2. kötet). Vázlatok a XX. század történetéről*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, é. n., 51–54.

SZAKOLCZAI Attila, *Október huszonharmadika*, *História*, 2006/8–9, 25.

www.terkepcentrum.hu (2008. december 17.)

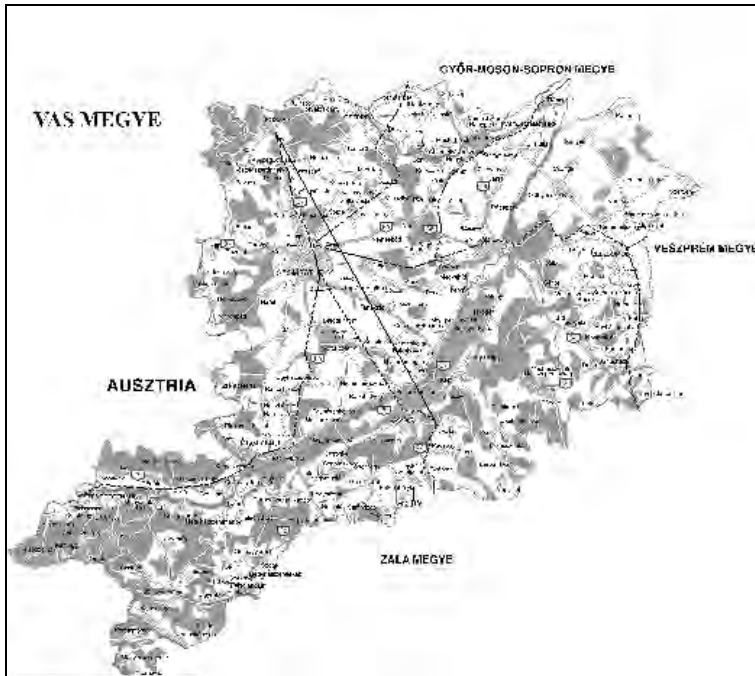
Idő	Az óra menete	Adatok/fogalmak, megoldások	Munkaformák, módszerek, eszközök, didaktikai feladat
0–5.perc	<p>1. Ismétlés</p> <p>A szervezési feladatok és az elcsöndesedés után a tanár a diákokkal együtt feleleveníti az előző órán tanultakat a posztmodern irányzattal és a paradigmaváltással kapcsolatban.</p> <p>– <i>Mi a posztmodern? Mi jut róla eszetekbe? Milyen történelmi-társadalmi ok áll kialakulásának hátterében?</i></p> <p>– <i>Mit értünk paradigmaváltáson? Mi a paradigma? Időben mikor jelenik meg a költészetben?</i></p> <p>– <i>Mi jellemző egy posztmodern műre?</i></p> <p>– <i>Kiket ismertek az ún. posztmodern költők közül?</i></p>	<p>– posztmodern – paradigma(váltás) – intertextualitás</p> <p>– <i>irányzat; annak felismerése, hogy a világ nem egységes</i> – <i>~felbomlanak a műfaji határok, felbomlik a nyelv</i> – <i>a tudomány művelői között kialakult közmegegyezés arról, hogy mi az adott tudomány tárgya, feladata egy bizonyos korszakban</i> – <i>új költői beszédmód jön létre</i> – <i>1963: J. F. Kennedy meggyilkolása (rádőbbsent a világ, hogy a szervezett társadalom mélyén kiszámíthatatlan erők vannak)</i> – <i>az 1968-as eseményeket követő kiábrándulás, csalódás</i> – <i>a 70-es években zajlott; a nyelvi kifejezésben való kételkedés</i> – <i>nyelvi játék, intertextualitás, egy szövegnek többféle magyarázata lehet, gyakori a történet a történetben, a mű fordítása egyben a szöveg újraírása is, hagyományokkal való szakítás, de: nálunk a „paradigmaváltó” irányzatok mellett megmaradt a hagyomány szerepe, igaz megújítva, átalakítva</i></p> <p>– <i>Parti Nagy Lajos, Tolnai Ottó, Tandori Dezső, Kovács András Ferenc, Oravecz Imre</i></p>	<p>– frontális munka, beszélgetés</p> <p>– a tábla egyik oldalára felírja a tanár a két fogalmat, és a tanulók asszociációit, emlékeit</p>

<p>6–15. perc</p>	<p>2. Kiselőadás Nagy Gáspár költészetéhez, az elemzendő vershez.</p> <p>„A mai órán Nagy Gáspár költészetével ismerkedünk meg, de előtte egy rövid kiselőadást hallhattok a költőről.”</p> <p>– <i>Ismerőse valamelyikötöknek Nagy Gáspár neve?</i></p> <p>– <i>Tudnátok-e köteteket, verscímekeket felsorolni?</i></p> <p>~Bérbaltaváron született 1949-ben, vidéken nőtt fel katolikus családban.</p> <p>~Pannonhalmán érettségizett, de vallásossága miatt nem mehetett azonnal egyetemre. Szombathelyen diplomázott könyvtár–népművelés szakon.</p> <p>~Költői életművének forrásai: – kereszténység, keresztény neveltetés – történelem, hagyományok – az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékének őrzése ~Lírájának alapélménye az értékvesztéssel való szembenézés.</p> <p>– <i>Kiknek a neve jut eszetekbe az 1956-os forradalommal kapcsolatban?</i></p> <p>– <i>Ki tudná röviden ismertetni, mi történt 1956 októberében?</i></p> <p>– <i>Ismertek-e olyan írókat, költőket, akik a forradalom idején éltek, alkottak?</i></p> <p>Meghatározó élmény volt számára, amikor látta 9 éves korában, hogy édesapja és nagybátyja megsíratta Nagy Imrét és társait, örök élmény maradt számára az a nyári nap.</p> <p>„A rövid ismertető után felolvasnám nektek a szerző <i>Öröknjár: elmúltam 9 éves</i> című versét.”</p>	<p><u>Kötetek:</u></p> <p><i>Koronatűz (1975)</i> <i>Földi pörök (1982)</i> <i>Múlik a jövőnk (1989)</i> <i>Szavak a rengetegből (2004)</i> <i>Sárfelirat (Posztumusz versek) (2007)</i></p> <p><u>Verscímek:</u></p> <p>– <i>Öröknjár: elmúltam 9 éves</i> – <i>A fiú naplójából</i></p> <p>– <i>Nagy Imre, Gerő Ernő, Kádár János, Mansfeld Péter, Maléter Pál stb.</i></p> <p>– <i>okt. 22.: az egyetemisták megfogalmazták követeléseiket (Nagy Imre legyen a kormányfő, legyen új pártvezetés stb.)</i> – <i>okt. 23.: tüntetés a Petőfi-szobornál</i> – <i>okt. 25.: a Kossuth téren a tüntető tömegbe lönek</i></p> <p>Gérecz Attila: <i>költő, öttusázó volt, akit kamaszként Németországba vittek hadifogságba, onnan 1947-ben tért haza. 1950-ben hazaárulásért 15 évre ítélték. A váci börtönből 1954-ben megszökött, de elfogták és a márianosztrai szigorított börtönbe hurcolták. Vácon ismerkedett meg a Füveskert költői csoporttal, melynek tagjai többek között Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint voltak. A börtönből 1956. október 31-én szabadították ki</i></p>	<p>– differenciált kiselőadás, beszélgetés</p> <p>– képek</p> <p><u>Térkép:</u> Vas megye [melléklet1]</p> <p><u>Térkép:</u> 1956-os események térképe [melléklet1]</p>
-------------------	---	---	---

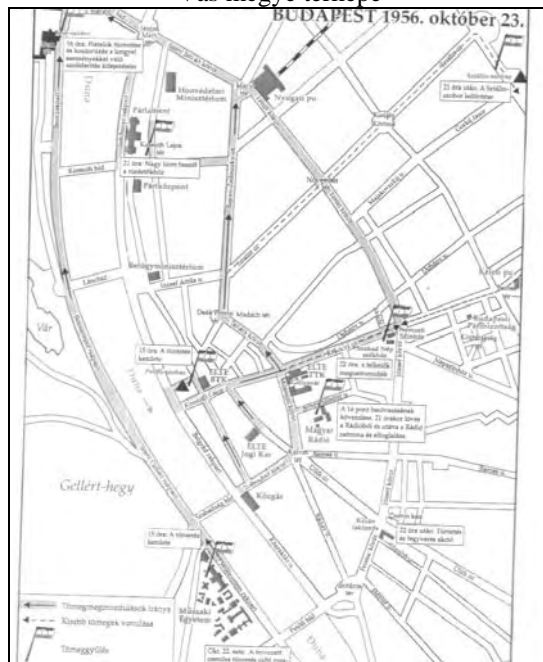
		<p><i>a forradalmárok. Szabadságharcosként november 4-től részt vett az utcai harcokban, két szovjet tankot kilőtt, de a harmadik végzett vele. Illyés Gyula, Déry Tibor stb.</i></p>	
15–18. perc	<p>3. A vers bemutatása</p> <p><u>Megfigyelési szempont:</u> <i>Hogyan értelmezhető a cím?</i></p> <p><i>*Feltételezett óramozzanat</i> <i>Az Új Forrás irodalmi folyóirat bemutatása</i> <i>néhány percben.</i></p> <p>A szerző neve és a vers címe felkerül a táblára.</p> <p>„A vers megértéséhez szeretnék egy-két plusz információt adni:”</p> <p>– Nagy Imrét 1958. júniusában végezték ki, a költő ekkor volt 9 éves.</p> <p>– az 1983-as dátum Nagy Imre halálának 25. évfordulóját jelképezi, ekkor keletkezett a vers</p> <p>– az <i>Új Forrás</i> című lapban jelent meg, de betiltották a folyóiratot, a költőt évekig megfigyelés alatt tartották</p>	<p>– öröknyár: örök emlék a beszélő számára ez a nap, a vers végig olvasása után válik teljessé jelentése</p> <p>elmúltam 9 éves: a beszélőnek már vannak emlékei, már nem gyerek</p> <p>*Új Forrás: 1969-től Tatabányán megjelenő művészeti-társadalomtudományi folyóirat. (Korábban nem volt minden megyében kulturális-irodalmi lap, a megyei vezetés mindenhol támogatta, hogy a helyi és az országos igényeket egyesítsék.) Először kéthavonta, később havi rendszerességgel került az árusokhoz. Itt közölték Nagy Gáspár versét az 1984/5. (októberi) számban, melynek következménye az lett, hogy a versszerkesztőt leváltották, a főszerkesztőt pedig fegyelmi részesítették.</p> <p>A lap megmaradt példányait bezúrták, de a decemberi szám már megjelenhetett. A költő a vers megjelenése után nem kapott munkát, és írószövetségi tisztségéről is le kellett mondania.</p>	<p>A vers meghallgatása a tanár előadásában, a versszöveg befogadása.</p> <p>A tanulók először (a könnyebb megértést segítve) az átdolgozott versváltozatot kapják meg.</p> <p>– differenciált kiselőadás, beszélgetés</p> <p>– handoutok [melléklet2]</p>

<p>18–30. perc</p>	<p>4. A szöveg feldolgozása; csoportmunka</p> <p>A diákok három csoportot alkotnak (A, B és C). Mindegyik csoport egy „problémakört” fog elemezni: „A” csoport: a vers címét és a mű formáját vizsgálja meg, a „B” csoport: a vers tartalmát, végül a „C” csoport: a vers szerkezetét.</p> <p><u>Feladat:</u></p> <p>A vers kétféle változatban jelent meg. Az eredeti olvasaton kívül keressetek legalább még egy másik lehetséges variációt is!</p> <p>A csoport tagjai a kérdésekre közös egyeztetés után adnak választ, amit előadnak társaiknak. (l. 5. pont)</p>	<p>kalligramma</p> <p>post scriptum</p> <p>temporális</p> <p>(A fogalommagyarázat az óra közben fog elhangzani, vagy a papírlapon is szerepelhet.)</p>	<p>– kooperatív csoportmunka</p> <p>Koncentráció a vers bizonyos részeire.</p> <p>A csoportmunka, a kooperáció fejlesztése.</p> <p>Nyelvtani elemek, ismeretek beemelése a műbe.</p> <p>Korábbi irodalmi ismeretek, összefüggések alkalmazása.</p> <p>– kérdések és válaszok [melléklet3]</p>
<p>30–40. perc</p>	<p>5. Az elemzési eredmények ismertetése</p> <p>A munka végén mindegyik csoport kijelöl egy embert, aki az osztály előtt beszámol arról, hogy mire jutottak.</p> <p>A többi diák jegyzeteli az elhangzott információkat, majd kérdéseket tesznek fel társuknak.</p> <p>A munka végén a tanár értékeli a beszámolókat, és kiegészíti őket olyan információkkal, melyeket fontosnak tart még elmondani. (Pl. A vers egyik változata sírt, a másik emlékművet ábrázol képileg.)</p> <p><i>*Milyen egyéb olvasatot találtak munkátok során?</i></p>	<p>kalligramma</p> <p>post scriptum</p> <p>temporális</p> <p>(A fogalommagyarázat az óra közben fog elhangzani, vagy a papírlapon is szerepelhet.)</p>	<p>– frontális munka, előadás, füzet</p> <p>Figyelem a csoportok előadásaira.</p> <p>Fontos, hogy a tanulók jól tudjanak jegyzetelni, és követni tudják társaikat.</p> <p>*1.[melléklet2]</p>
<p>40–45. perc</p>	<p>6. Összefoglalás, visszacsatolás</p> <p>Az értékelést követően meghallgatják a tanulók a verset magnóról a költő előadásában.</p>		<p>– frontális munka, magyarázat</p> <p>– érzelmi megerősítés</p>

Melléklet 1

Vas megye térképe

Az 1956-os események térképe

Melléklet2

Öröknyár: elmúltam 9 éves

a sír¹

NIncs sehol³

a sír²

a gyilkosok¹⁰

a test⁴

se I T T¹²

NIncs sehol⁶

a test⁵

se O T T¹³

a csont⁷

a gyilkosok¹¹

NIncs sehol⁹

a csont⁸

(p. s.)

egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI!

(1983)

Öröknyár: elmúltam 9 éves

a sír

a sír

Nincs sehol

a test

a test

Nincs sehol

a csont

a csont

Nincs sehol

a gyilkosok

a gyilkosok

se

ITT

se

OTT

(p.s.)

egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI!

(1983)

*Két egyéb lehetséges olvasat

Öröknýár: elmúltam 9 éves

a sír¹

NIncs sehol³

a sír²

a gyilkosok⁴

a test⁷

se I T T^{5;11;17}

NIncs sehol⁹

a test⁸

se O T T^{6;12;18}

a csont¹³

a gyilkosok^{10;16}

a csont¹⁴

NIncs sehol¹⁵

(p. s.)

egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI!

(1983)

Öröknýár: elmúltam 9 éves

a sír¹

NIncs sehol^{2;7}

a sír⁶

a gyilkosok^{3;8}

a test¹¹

se I T T^{4;9;14;19;24;29}

NIncs sehol^{12;17}

a test¹⁶

se O T T^{5;10;15;20;25;30}

a csont²¹

a gyilkosok^{13;18;23;28}

a csont²⁶

NIncs sehol^{22;27}

(p. s.)

egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI!

(1983)

Melléklet3

A csoportok kérdései és a lehetséges válaszok:

„A” csoport: (cím és forma)

1. Mire utal a vers címének első része (öröknyár)?

(Örök emlék, pozitív tartalom, örökre megmaradt a beszélőben az esemény.)

2. Hogyan kapcsolódik ehhez az „elmúltam 9 éves” sor?

(A beszélőnek már vannak emlékei, már nem gyerek, megdöbbszent ezen a tragédián.)

3. Milyen a vers formája? Hol találkozta ezzel a formával korábban?

(kalligramma [Apollinaire: A megsebzett galamb és a szökőkút, továbbá: Nagy László, Illyés Gyula stb.]

4. Mi az, ami feltűnő a versben első ránézésre? Milyen benyomást kelt? Milyen hangulatot fejez ki? Válaszaidat indokold példával!

(Rendezetlenek a sorok, megfoghatatlan, bizonytalanságot sugall, többféleképpen olvasható, nincs központozás, de felkiáltójellel végződik.)

5. Mit jelent a NI, tudnál-e még más jelentést is társítani hozzá?

(Nagy Imre monogramja, kiáltást, felháborodást sugall. Parancs, követelés kifejezésére szolgál a főnévi igenév.)

6. Miben más ez a vers, mint amivel eddig találkoztatok?

(Töredezettek, rendezetlenek a sorok. Formája sírra vagy emlékműre hasonlít, megerősíti a korra vonatkozó ismereteket.)

„B” csoport: (tartalom)

1. Mire építi a költő a verset? Milyen nyelvi kifejezőeszközöket használ?

(A vers ismétlésre épül [nincs, sír, sehol, gyilkosok], sirató jellegű. Gyakori benne a tagadószavak használata. Az ismétlés nyomósítást, indulatot, hiábavaló keresést fejez ki.)

2. Milyen irodalmi műfajra jellemző ez? Tudnátok-e példát mondani korábbi tanulmányaitokból?

(sirató [Hölderlin: Menon panasza Diotimáért, Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd, József Attila: Kései sirató], históriás ének [Tinódi Lantos Sebestyén: Egri históriának summája, Ilosvai Selymes Péter: Toldi Miklós históriája])

3. Milyen szavak ismétlődnek leggyakrabban? Milyen szófajú szó nem szerepel a versben?

(Leggyakrabban a tagadószavak ismétlődnek. A versben nem szerepel az **ige**. A költemény nominális [névszó] stílusú, ami megmásíthatatlanságot sugall.)

4. Mire lehet következtetni a gyakori tagadószavak használatából?

(Valaminek a teljes hiányára; a vers képe is ezt tükrözi [nagyok a szökőkút].)

5. Mi a kiinduló vershelyzet?

(Gyilkosság történt, eltűntek a nyomok és a gyilkosok is.)

6. Hány idősíkot fedezel fel a versben? Válaszodat indokold példával!

(A versben mindhárom idősík megtalálható. A múlt kifejezése a címben az „elmúltam 9 éves”, ami egy régi eseményre utal, a jelen, hogy eltűntek a gyilkosok, és a „nincs sehol” kifejezések. A jövőre pedig a „nem szabad feledni” parancsa vonatkozik, ami cselekvésre szólít fel.)

7. Miben más ez a vers, mint amivel eddig találkozta?

(Töredezettek, rendezetlenek a sorok.)

„C” csoport: (szerkezet)

1. Hány szerkezeti egységre osztható a vers?

(Két szerkezeti egység található a versben.)

2. Milyen benyomást kelt benned a vers első ránézésre? Milyen hangulatot fejez ki? Válaszaidat indokold példával!

(Töredezettek a sorok, megfoghatatlan, bizonytalanságot sugall, többféleképpen olvasható.)

3. Mi a kiinduló vershelyzet?

(*Gyilkosság történt, eltűntek a nyomok és a gyilkosok is.*)

4. Melyik a legfontosabb nyelvi kifejezőeszköz? Mire építi a költő a verset?

(*A vers ismétlésre épül, sirató jellegű. Gyakori a tagadószavak használata. Az ismétlés nyomósítást, indulatot, hiábavaló keresést fejez ki.*)

5. Hogyan jelenik a beszélő a versben? Mire utalhat ez?

(*T/1.-ben. Közös élményre, történelmi eseményre utal.[1956]*)

6. Mit jelenthet a vers végén a NI végződés? Hordoz-e valamilyen egyéb jelentést?

(*Nagy Imre monogramja, ölelkező rímet alkot, ismétlésével kiáltást, felháborodást sugall. A vers végén található egyetlen írásjel is ezt tükrözi, erősíti meg.*)

7. Miben más ez a vers, mint amivel eddig találkoztál?

(*Töredezettek, rendezetlenek a sorok.*)

(A tanár a munka végén kapcsolódik az óra elején elhangzottakhoz, és beilleszti a válaszokat a paradigmaváltás és a posztmodern témakörébe. Az utolsó kérdés minden csoportban erre utal.)

* * *

Máté József

Szövegtani elemzés

Arról, mi az élet igazi élménye

Az igazi élmény az ember számára tehát elsőrendűen ennyi: önmagának megismerése. A világ megismerése érdekes, hasznos, gyönyörködtető, félelmes vagy tanulságos; önmagunk megismerése a legnagyobb utazás, a legfélelmesebb felfedezés, a legtanulságosabb találkozás. Rómában vagy az Északi Sarkon járni nem olyan érdekes, mint megtudni valami valóságosat jellemünkről, tehát hajlamaink igazi természetéről, a világhoz, a jóhoz és rosszhoz, az emberekhez, a szenvedélyekhez való viszonyunkról. Mikor értelmem eléggé megérett erre, már csak ezt az élményt kerestem az életben.

(Márai Sándor: *Füves könyv*)

A fenti szöveg Márai Sándor *Füves könyvének* 5. szövege, vagyis *részszöveg*, mely genetikusan rész, funkcionálisan viszont szöveg.

Egytömbös, magyar nyelvű, szépirodalmi szöveg. Monologikus formájú, érvelő szövegfajta.

A **cím** témamegjelölő, kataforikus szerepű. Kijelenti a szöveg tartalmát: mi az élet igazi élménye. Ez a gondolat kétszer megismétlődik a szövegben is (az első és az utolsó mondatban). *Szerkezete szerint* összetett mondat. A főmondata hiányos, mert kiegészíthető lenne a *beszélék, írok, elmélkedem, gondolkodom, lesz szó* stb. állítmányok valamelyikével; a mellékmondatból hiányzik a *hogy* kötőszó. Egyszerűbben így is hangozhatna: Az élet igazi élményéről.

A *-ról/-ről* ragozó cím archaikus a mai ember számára, de archaikus volt Márai körében is. Ez a fajta címadás az ókorban és az ókori műveltséget mintának tekintő korokban volt gyakori (pl. Cicero: *De rerum natura*; J. Pannonius: *De amygdalo in Pannonia nata* – Egy dunántúli mandulafáról; Balassi: *Fulviáról*; Széchenyi István: *Lovakról*).

A **szöveg** logikai menetre épülő, előre haladó, de *párhuzamos* szerkesztésű is. A Márai-szöveg két *kulcsszava* az *élmény* és a *megismerés*. Az *élmény* szó a címben, az 1. mondat elején és az utolsó mondat végén fordul elő, keretessé téve a szöveget. A *megismerés* is háromszor fordul elő, de csak a szöveg első felében.

A szövegben kétféle megismerés halad párhuzamosan: önmagunk megismeréséé és a világ megismeréséé. A szöveg felváltva szól a világ és önmagunk megismeréséről. A kifejtés *felsorolással* történik: *a világ megismerése érdekes, hasznos, gyönyörködtető, félelmes vagy tanulságos, önmagunk megismerése a legnagyobb utazás, a legfélelmesebb felfedezés, a legtanulságosabb találkozás*. Ebből két szó: a *félelmes* és a *tanulságos* megismétlődik felsőfokon.

A szövegszerkesztő elv az *ellentét* is: a világ megismerése a *külvilágra*, önmagunk megismerése *belső világunkra* (jellem, hajlam, viszonyulás) vonatkozik. Ellentétes a világ két említett pólusa is: Róma, Északi Sark.

A szöveg előrehaladásában érezhető az *általánostól* az egyedi, a konkrét, a *személyes felé* haladás: *az ember számára, önmagának megismerése* (3. személy) → *önmagunk megismerése, jellemünkről, hajlamaink természetéről, viszonyunkról* (T/1.) → *értelmem, kerestem* (E/1.)

A szöveg legfontosabb *stilisztikai eszközei* alakzatok: párhuzam, felsorolás (példák fentebb); ellentét (pl. *érdekes – nem olyan érdekes, jóhoz és rosszhoz*), ismétlés (pl. *igazi élménye* – a cím-ben, *igazi élmény* – az 1. mondatban), fokozás (*félelmes – legfélelmesebb, tanulságos – legtanulságosabb*).

A szövegben kétszer is előfordul a következtető összetett mondat jellegzetes *tehát* kötőszava. Az 1. mondatban azt az érzést kelti, mintha egy hosszabb gondolatsor végén összegezne, vagyis az okok felsorolása után jutna logikus következtetésre a szöveg megalkotója. Ez alapján *az 1. mondat akár a szöveg utolsó mondata is lehetne*. (Erre később visszatérünk.)

A 3. mondatban a *tehát* szerepe inkább kifejtő magyarázó szerepű, a *vagyis* kötőszóval helyettesíthető (*jellemünkről, tehát / vagyis...*).

A *szöveg szerkezete*: cím – 1. mondat: tételmondat – 2-3. mondat: bizonyítás – 4. mondat: záradék, következtetés.

Tartalmi kötés a szövegben: az 1. és 2. mondat között megengedő viszony (a *bár, jóllehet* kötőszó kitehető lenne), [a 2. mondat tagmondatai között ellentétes (de)], a 2. és 3. mondat között akadó magyarázó viszony (ugyanis), a 3. és 4. mondat között következtető viszony (*így, ezért, tehát*). A tartalmi kötetést a szerző az olvasóra bízta, a mondatok között hiányoznak a kötőszavak.

Mivel a szöveg szintaktikailag konnex, szemantikailag kohezív, pragmatikailag koherens, ezt a bravúros összefüggés-láncolatot vizsgáljuk meg úgy is, hogy felcseréljük a mondatokat! (A számok a Márai-írás sorszámait jelzik.) Meglepődünk, mert az eredeti szöveg utolsó mondata tételmondatként funkcionál, anaforikus (*erre, ezt*) névmásokkal utal vissza a címre. A fordítva olvasott szöveg záró mondata így is kerek, egész lesz, a *tehát* szó összefoglalásával.

Arról, mi az élet igazi élménye

(4) *Mikor értelmem eléggé megérett erre, már csak ezt az élményt kerestem az életben. (3) Rómában vagy az Északi Sarkon járnál nem olyan érdekes, mint megtudni valami valóságosat jellemünkről, tehát hajlamaink igazi természetéről, a világhoz, a jóhoz és rosszhoz, az emberekhez, a szenvedélyekhez való viszonyunkról. (2) A világ megismerése érdekes, hasznos, gyönyörködtető, félelmes vagy tanulságos; önmagunk megismerése a legnagyobb utazás, a legfélelmesebb felfedezés, a legtanulságosabb találkozás. (1) Az igazi élmény az ember számára tehát elsőrendűen ennyi: önmagunk megismerése.*

(Márai Sándor Füves könyve alapján)

A szöveg *műfajáról*: tekinthető vallomásnak, mert a vallomásosság a könyv egészére igaz, vehetjük minikarcolatnak (a karcolatnak vannak irodalmi hagyományai nálunk), s végül leginkább maximának tarthatjuk. Filozofikus tartalmú, tömören kifejtett logikai elv, meggyőződés jellemzi, sajátossága a jövőre utalás, a tanító-oktató szándék. A terjedelem is indokolja utóbbi műfaj-meghatározásunkat.

(Ön)ironikus záró megjegyzés: a szöveg *tipikus férfi írta szöveg*: intellektuális, kinyilatkoztató, tévedhetetlen és megfellebbezhetetlen (pl. nem fejt ki, hogy Rómában vagy az Északi Sarkon járnál miért nem olyan érdekes).

Irodalom

Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit-féle középiskolai tankönyvesalád
Szikszainé Nagy Irma: Magyar stilisztika. Osiris, 2007

K Ö N Y V S Z E M L E

Benő Attila: Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008

Az erdélyi magyar beszélők többsége magyar–román kétnyelvű, hiszen századok óta együtt élünk, s nyelvhasználatunkban szükségszerűen érintkezik a két nyelv, a kölcsönhatás elkerülhetetlen. Azt mondhatjuk, hogy a kétnyelvű beszélő két nyelvi rendszert működtet akkor is, amikor látszólag neki csak egyik nyelvre van szüksége. Az éppen nem használt nyelv üzemmódban marad a háttérben. A nyelvi kontaktusok először a kétnyelvűek megnyilatkozásaiban jelentkeznek, hiszen a kétnyelvűeknek lehetőségük van arra, hogy két kód közül választsanak, amikor egy nyelven akarnak kifejezni valamit. Ezt a nyelvi kapcsolatot, kölcsönhatást tanulmányozza a kontaktológia interdiszciplináris tudománya, amely a szociolingvisztika körébe sorolható, de hozzátartozik a nyelvtörténhez is, és felhasználja a pszicholingvisztika s a kognitív nyelvészet kutatási eredményeit is.

Benő Attila munkája egyetemi jegyzet, a kontaktológia alapfogalmainak, a legfontosabb terminusait ismereti, és az idegen elemek meghonosodásának, valamint az átvevő nyelv részrendszereinek nyelvi kontaktusokkal magyarázható változásait fonetikai, alaktani, lexikai, szintaktikai és szemantikai szinten értelmezi, minden egyes nyelvi szintnek külön fejezetet szánva.

Az alapfogalmak közül először magát a kontaktust ismerhetjük meg – valamely nyelv hatásának megnyilvánulása egy másik nyelv használatában –, s ennek társadalmi és nyelvi kontextusait. A kontaktus során a kölcsönözött szavak idegen, nemzetközi vagy jövevényszóként épülnek/épülhetnek be a nyelvbe, anyanyelvünkbe is. A **dizájn**, **stupid**, **szlogen** szavak még nem integrálódtak, a **rádió**, **telefon**, **mobil** szavak már meghonosodtak, míg a **málna**, **aszalt**, **málé** szavaink már teljes mértékben meghonosodott lexikai átvételek. Az átvétel gazdagítja/gazdagíthatja nyelvünket, igazodik anyanyelvünk hangrendszeréhez, ilyenek a **kulizza**, **frappáns**, **cérna**, **elektronsugár**, **szoftver** közneveink. A köznevek mellett tulajdonnevet, pl. földrajzi nevet és női vagy férfi neveket is kölcsönöztünk/kölcsönzünk: **Nagyfalu** > **Nuşfalău**, **Márvány-tenger**, **Abigél**, **Ábel** stb. Más esetben, pl. a szaknyelvbe betűszókat vettünk át: **NATO**, **AIDS**, **CD**, **ph-érték** stb.

Jelentéskölcsönzéssel állunk szemben a **r. orar** 1. órarend, 2. nyitva tartás > **r. m. órarend**, 'nyitva tartás' szó esetében. Tükörszavakkal nevezük meg **házirovsunkat** < **r. medic de familie**, aki **küldőpapírt** < **bilet de trimitere** 'beutaló' is ír a recept mellé. Hibrid kölcsönző, Benő Attila szerint már az ómagyar korban is felbukkant: a német Hofmeister > **m. hopmester**, a német Galitzen Stein > **m. gállickó**.

Kódváltással találkozunk akkor, amikor két (esetleg) több nyelvet váltakozva használunk egyazon megnyilatkozásban: **Erdő mellett nu-i bine să steie / Mert sok fát kell trebuie să taie** – énekeltük az óvodában. Egyszeres kódváltással hívják segíteni az ismerősöket: **r. clacă** > **m. kalákába**, s a bucaresti Egyetem téren tüntetőket a **golan** 'csavargó' szóval neveztük meg.

Intenzív nyelvi érintkezéseknél az átvevő nyelv hangrendszere is módosulhat, új fonéma jelenhet meg, és a rendszer szempontjából periférikusnak tekinthető fonéma fokozatosan el is tűnhet. Pl. a magyarba a **c** más-salhangzó még az ómagyar korban került a latin **cédula**, **konfirmáció**, valamint a német **cél**, **céh** átvételének köszönhetően.

A hangsúly, a hanglejtés, a beszédtempó változása gyakori hangtani jelensége a kontaktussal jellemezhető változásoknak. A kölcsönözött szavak hangalakilag illeszkednek, hangszerkezetek oldanak fel: **n. Turm** > **m. torony**. Vagy fonémacserével került át a szó: **r. símbra** > **m. cimborá**. A népetimológia, az idegen szó tudatos „szófordítása”, a játékos, tréfás nyelvi kreativitás napjainkban is érvényesül: a peronoszpóra > **m. fenerosszpora**, az ang. mouse > **m. egérpap**.

A nyelvek grammatikai rendszere már jóval stabilabb, kevésbé érzékeny a változásokra, a más nyelvi hatásokra. De a hosszú ideig tartó, intenzív nyelvi érintkezés eredményeként új képzők keletkezhetnek. Pl. a szláv jövevényszavak, a csárda, a kaloda mintájára a nyelvújítás korában született a tanoda, iroda, óvoda. Az átvevő nyelv morfológiai rendszerének képzői is szerepet vállalhatnak a kölcsönölemek meghonosodásában: **r. a doini** > magyar nyelvjárás **dajnál** 'részezen énekel'. Az igekötők, a térbeli viszonyokat jelölő rendszerükkel, pl. a FENT és a LENT helyviszonyhoz pozitív/negatív érték-jelentés is társul(hat): **felszabadít**, **feldicsér** – **lecsendesít**, **lepíszeg**.

A lexikai integrálódás az egyszeres kódváltástól a jövevényszóig terjed, szinonima-differenciálódással, stilisztikai, affektív értékbeli változással. Új, állandósult lexikai szerkezetek is keletkezhetnek: **szociális munkás** < ang. social worker. A kölcsönöző olykor negatív érték-jelentésű, pejoratív jellegű: **n. Dora** > **m. dőre**, **n. Trager** > **m. trágár**.

A mondattani átvételek közül a más nyelvi mintára történő szórend alkalmazása lehet jellemző: Kívánok egy boldog új esztendő! Szerkezetkölcsönzés is előfordul(hat): **a r. lucrează la fabrică** > **m. gyárnál/gyárban** dolgozik.

A kölcsönözők jelentésváltozása is igen sokféle módon és formában történhet. A szemantikai integrálódás megnyilvánul olyan jelentésmódosulásban is, mint pl. a jelentésszűkülés – **m. láb** > **r. labă** 'állati láb, mancs' – jelentésbővülés, mellérendelt fogalmi érintkezés útján – **r. tap** 'bakkecske' > **m. cáp** 'őreg ember, vén kecske'.

Miért is kölcsönözünk szavakat más nyelvekből? – teszi fel a kérdést a szerző. A szókölcönzés az átadó nyelv sajátos kultúráját, történelmi, gazdasági realitáit érinti. Az erdélyi nyelvjárásokban használt kölcsönözött szavak pl. a román táncfajtaikat – **hóra**, **kelusár perinica** –, népi szokásokat, azok szereplőit – **pomána**, **preszkura**, **szorkova** – megnevező átvételek. A román nyelvbe átkerült magyar elemek is kulturális követek: **husar**, **le-**

vente, ciardas, oras stb. De további indíték lehet még a román eredetű magyar szavak hangalaki expresszivitása: mellékevek: **prapagyit, kokosat**; főnevek: **flucs, gura, kukuc, pápalápye**, vagy a magyar eredetű szavak expresszivitása: igék: **fircáli, gerbelui, piscáli, spritáli**; főnevek: **mişmaş, dinum-danum, tilincá, zugáu**. Az expresszivitás származhat a jelölés és a kifejezés módjából, pl. a **zizele babelor** lexéma, amelyet nem ugyanolyan szemléleten alapuló **vénasszonyok nyara** szerkezetként használunk. A nyelvi érintkezések-nél megfigyelhető a szitkok, buszszavak, indulatszók kölcsönzése is: **dumnyezóját!, gurá!, lá dráku!** stb.

Bent Attila egyetemi jegyzetében minden fejezet végén tartalmaz összegezes, valamint kérdések és feladatok következnek, amelyek az ismertetett problémák, kérdések továbbgondolására serkentenek. Ugyanezt a célt szolgálja a fejezetek és a könyv végén található szakirodalom. A rövid angol és román nyelvű tartalmi összefoglalót is nagyon fontosnak tartom. Irigylem a

mostani egyetemi hallgatókat, hogy ilyen tartalmas, jól megszerkesztett, több nyelvből vett példák illusztrált jegyzetből készülhetnek oktatói, tanári pályájukra. Amit ebből a könyvből megtanulhatnak, azt anyanyelvünk oktatásában is felhasználhatják. A nyelvi, kommunikációs képességfejlesztő tevékenységi programokban tudatosan konkrét modelleket, módszereket használhatnak, s nem pusztán iskolai, hanem a tanulók nyelvi világára támaszkodhatnak. A nyelvi kapcsolatteremtésben eluralkodott állapoton javítani kell, föl kell fedeztetni a tanulókkal a mindennapi beszéd szépségeit, a nyelvi hasonlatokat, metaforákat, az érzéki, színes és plasztikus szólásokat, megfigyeltetni anyanyelvünkbe kölcsönzött, de a más nyelvekbe is átültetett szavainkat, kifejezéseinket, nyelvi szemléletünket. Mind az átadó, mind az átvevő nyelvi, de főleg tanítványaink nyelvhasználatának gazdagítása érdekében.

Málnási Ferenc

Két évtized a helyesírásért A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai és feladatai

Ez a címe annak a legújabb kötetnek, amely a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyéhez kapcsolódó sorozat 8. tagjaként jelent meg Bozsik Gabriella szerkesztésében (EKF Líceum Kiadó, Eger, 2005–2007).

A szerkesztői Előszó után a 2002-től kiosztásra került Nagy J. Béla-emléklapok legutóbbi birtokosaival ismerkedhetünk meg: dr. Hangay Zoltán főiskolai tanár 2005-ben, Antalné dr. Szabó Agnes egyetemi docens 2006-ban és dr. Fercsik Erzsébet főiskolai tanár 2007-ben kapta meg e szakmai elismerést. Az emléklapok-tulajdonosok után az országos helyesírási versenyek első-harmadik helyezettjének nevét olvashatjuk (ugyan- csak évenkénti bontásban).

Szeretném megjegyezni, hogy az országos verseny nemcsak a versenyzők tudásának mérésére szolgál, de kiváló szakmai továbbképzési alkalom a hallgatók és a felkészítő tanárok számára, továbbá a tehetséggondozásnak is kiváló színtere. Így a helyesírás, a helyesírás-tanítás, illetve -tanulás a verseny után sem ér véget. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy például a 2005-ös verseny első és második helyezettje, Kozma Judit (ELTE BTK, Budapest) és Bíró János (Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger) a 2008-as országos versenyen már felkért előadóként vett részt.

A kötet első fejezete – a **Tanulmányok helyesírásunk elméleti kérdéseiből** – tizenkét szerző előadását tartalmazza: mindannyian komplex – grammatikai, jelentéstani, szövegnyelvi, pszicho- és szociolingvisztikai, kommunikációs, irodalmi, stilisztikai szempontokat is érvényesítő – módon közelítenek meg egy-egy paleográfiai és/vagy ortográfiai problémát a szinkronia és a diakronia együttes alkalmazásával.

BALÁZS GÉZA a *Hatalom és helyesírás* című tanulmányában a szemiotika és a helyesírás kapcsolatát taglalva egy javaslatot áll elő: „Alkalmazott szemiotikai feladat lehetne a helyesírás szabályozásában, fejlesztésében vizuális memóriánkat elősegítő, gyakorlati szempontok bevezetése.” (Bozsik 2008: 15)

A szerző azt bizonygatja, hogy a hatalom az egyes történelmi korszakokban eltérő intenzitással ugyan, de – közvetve vagy közvetlenül – az írásban és a helyesírásban is megjelent és megjelenik: az írásmód- vagy he-

lyesírás-változtatás nemcsak tudományos, de politikai kérdés is. (A szovjet hatalom iránti szerverlisségre példa a Nagy Honvédő Háború és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nagy kezdőbetűs írása akkor, amikor az összes többi ünnepet, történelmi eseményt kis kezdőbetűvel írtuk. De a betűrendet is fel kellett rúgni: a *bolond* szó után nem következhetett a *bolsevik*. Csalog Zsolt a hetvenes években azt kifogásolta, hogy a helyesírási szabályok diszkriminatívek a cigányokkal szemben: az 1972-es Értelmező kéziszótárban van cigánygyerek, cigányasszony, cigányleány, de nincs magyargyerek, magyarásszony és így tovább.)

Az írás, a helyesírás minden eleme jel (betű és írásjel); a jelnek nemcsak alakja, de jelentése is van, így minden betű, minden írásjel kínálja a szemiotikai értelmezést. Ezért Balázs Géza megismétli korábban is hangsúlyozott véleményét: „A helyesírás jelentésadó eszközeit szemiotikai alapon vizsgálva a cigányokkal szemben alkalmazni egy későbbi helyesírás-szabályozásban.” (Bozsik 2008: 22) A tanulmány befejező részében érdekes példákat találunk arra, hogy a helyesírás önálló életre kelhet akár fölfelé (ilyen például a nagybetűsítés), akár lefelé (például a másodlagos írásbeliségben megjelenő antihelyesírás, vagyis a helyesírási szabályok teljes felrúgása).

BÍRÓ JÁNOS A *betűszók írásmódja egy empirikus vizsgálat tükrében* című tanulmányában a magyar és az idegen eredetű betűszók írásmódjában mutatkozó, a helyesírási normától eltérő írásmódokat vizsgálja, illetve igyekszik rámutatni ezen írásmódok lehetséges okaira.

Az utóbbi időben egyre gyakoribb jelenség, hogy bizonyos nyelvi elemek leírásának megítélésében a helyesírással foglalkozó szakemberek véleménye eltér, így írásgyakorlatuk is különböző. Ennek bemutatására a szerző egy magyar betűszót tartalmazó összetétel írásmódját hozza fel példaként. A *taj* (társadalombiztosítási azonosító jel) és az utána álló köznévi utótag, a *szám* leírása kétféleképpen történik. A magyar helyesírási szótár (MHSz.) a jelölhetlenség miatt kötőjellel írja. Az Osiris Kiadónál megjelentetett Helyesírás (OH.) különírja arra gondolván, hogy a *taj*-ban a j betű a jelle utal, jel pedig bármi, akár egy szám is lehet, így a betűszó és a köznévi utótag között nincs nyelvtani viszony. Ugyanílyan ket-

tősség és/vagy következetlenség tapasztalható az idegen eredetű betűszók írásában is: PIN-kód/PIN kód, CD-lemez/CD lemez, HIV-vírus/HIV vírus stb.

Fejőtlő büdösödik a hal – mondhatnánk, ha az átlag nyelvhasználók írásgyakorlatával szembeülünk. Bíró János a betűszók írásmódjára vonatkozó empirikus vizsgálatait az Eszterházy Károly Főiskola elsőéves és felsőbb éves magyar és nem magyar szakos, illetve angol szakos hallgatói között végezte öt különböző csoportban; vagyis félig-meddig szakemberek és nem szakemberek körében.

A vizsgálat tanulságait a hipotéziseknek megfelelően a következőkben így összegezhettük:

- A köznévi betűszók írásmódjában a nagybetűsítés érvényesül.
- A betűszók sajátos egységei nyelvünknek. (A nyelvhasználók azért is írják nagybetűvel a betűszókat, mert a szókészlet többi elemétől eltérő, sajátos szóalkotási módot éreznek mögöttük.
- A betűszókhoz kötőjellel fűzzük az utótagokat.

Bíró János vizsgálata csak megerősítette bennünk azt a tényt, hogy a 11. kiadású szabályzat a betűszókat illetően is sok mindenben adós. Talán a 12. szabályzat esetlegesen teszi a szakemberek és az átlag nyelvhasználók írásgyakorlatát is.

CSONTOS NÓRA *Az idézés jelölésének módja a XVII. század közepétől a XIX. század elejéig* című tanulmányában az egyenes idézés jelölésének módozatait vizsgálja pragmatikai és szövegtipológiai keretben. Az egyenes idézetként megjelenő megnyilatkozások terjedelme lehet egymondatnyi vagy annál nagyobb; az egy mondatnál hosszabb idézetek egy vagy több megnyilatkozéhoz is tartozhatnak, ez utóbbi esetben beágyazott megnyilatkozásláncokról, azaz beágyazott párbeszédéről beszélhetünk.

Ennek megfelelően a szerző az alábbi témaköröket tárgyalja:

- az egy beszélőhöz köthető beágyazott megnyilatkozások, valamint a beágyazott megnyilatkozásláncok (azaz párbeszéd) jelölését a XVII. sz. közepétől a XVIII. sz. közepéig;
- a beágyazott megnyilatkozások és megnyilatkozásláncok jelölése a XVIII. sz. második felében;
- a beágyazott megnyilatkozásláncok jelölésének változása a drámában;
- a beágyazott megnyilatkozások és megnyilatkozásláncok jelölésének változása a regényben.

Vizsgálódása során magyar nyelvű vallásos és világi témájú narratív szövegeket, illetve olyan argumentatív szövegeket használt fel, amelyekben narratív betétek találhatók. Bátorkodom megjegyezni, hogy a szerző által választott művek önmagukban is irodalmi csemegéknek számítanak. Íme, néhány inycsiklándó példa eredeti helyesírással: Bormemissza Péter: *Tragoedia magyar nyelvenn* (1558), Czeglédi István: *Siralmas zarándoki járásból haza érkezett Malach doctornak (...)* Malach barátjával való szóbeszéde (1659), Faludi Ferenc: *Konstantinus porfirogenitusa* (1787), *Báróczynak Minden Munkái* (1814) stb.

A kellő mennyiségű korpusz vizsgálatát követően a szerző megállapítja, hogy az egyenes idézetek jelölése történhetett:

- Az idéző mondat végén álló írásjel és az idézett rész nagybetűvel történő kezdésének kombinációjával. A dőlt betűvel történő jelölés a XVII. sz. közepétől jelenik meg. Az idézőjel a XVIII. sz. kö-

zépén jelenik meg. A XVIII. sz. végén gondolatjellel kezdik jelölni.

- A XVIII. sz. közepéig az egy, illetve a több megnyilatkozéhoz köthető egyenes idézeteket azonos módon jelölik a diegetikus narratívákban. Ugyanakkor a század közepétől a diegetikus közlés módú drámai szövegekre jellemző jelölési módot is használták.
- Az idéző mondat és az idézet sorrendjének változása is befolyásolja az egyenes idézetek jelölését.
- A különböző jelölési formák sokáig egymás mellett élnek a vizsgált periódusban.

FERCSIK ERZSÉBET *A tulajdonnevek helyesírásáról* című tanulmányában három tulajdonnévi felosztás ismertetésével világít rá az onomasztikai (a Langendonck-féle és a Hajdú-féle felosztás) és az ortográfiai (az AkH.-féle) rendszerezések különbözőségére és az ebből fakadó gyakorlati problémákra.

A szerző elsőként a mai nemzetközi onomasztikai szakirodalomban legújabbnak mondható Langendonck-féle felosztási rendszerbe segít bepillantani. A prototipikus nevek közé elsősorban a hagyományosan tulajdonnévnek tekintett és a nyelvészetben régóta kutattott névfajták tartoznak: a személynevek; állatnevek; orkárok, viharok, hurrikánok neve; helynevek; égitestek neve; épületek, hajók stb. neve és a szervezetek, szövetségek neve. A nem prototipikus tulajdonnevek két alcsoportjában egyikébe a megszámlálható jelölő (az idővel kapcsolatos nevek [a hét napjai, hónapok, évek, ünnepek stb.]; címek [filmek, újságok, könyvek, műalkotások stb.]; intézménynevek [épülettel kapcsolatos intézmények]; márkanevek, kereskedelmi nevek; pénznevek, fizetőeszközök, valuták neve; a számok és a betűk neve), másikába a megszámlálhatatlant jelölő tulajdonnevek (a nyelvek neve; a színek neve; a betegségek neve) tartoznak. A magyar névtanban legismertebb Hajdú-féle felosztás a tulajdonnevek főcsoportjait (személynevek, állatnevek, helynevek, emberi létesítmények nevei, szellemi alkotások nevei), illetve az azokhoz rendelhető alcsoportokat (keresztnevek, becenevek, családnévek, ragadványnevek; Ø; csillagnevek, földrészek, országok, tájak nevei, hely- és víznevek, helységek, belterületi helynevek, külterületi helynevek; intézménynevek; címek, áru- és márkanevek, írói névadás) mutatja be.

A két felosztás különbözőségének alapvető oka, hogy a tulajdonnevek körét az egyes nyelvek, az egyes kultúrák és társadalmak eltérő módon értelmezik, és ez kihat a helyesírásra is. Az ortográfiai csoportosítást az AkH. alapján mutatja be a szerző.

A nyelv a valóság tükrözésére alkalmas konvencionális jelekből áll, a valóság pedig szüntelenül változik, újabb és újabb denotátumok, denotátumtípusok jelennek meg, ennek megfelelően újabb és újabb köz- és tulajdonnevek kerülnek a nyelvünkbe. Fericsk Erzsébet a Gyakorlati kérdések körében néhány terminológiai változást és néhány új keletű tulajdonnévi csoportot mutat be: asszonynev – házassági név, utcanévi – lakóterületnevek (lakópark, lakóliget stb.), alapítványok, egyesületek, társaságok neve, márkanevek, honlapok, portálok neve.

Aki figyelmesen végigolvassa e tanulmányt, megerősítheti az ortográfia és az onomasztika együttműködésének szükségességét és fontosságát.

KESZLER BORBÁLA *Csak a helyesírás problémája az írásjelhasználat?* című tanulmánya is az írásjellel, illetve azok használatával foglalkozik. A szerző főként irodalmi példák sokaságával mutatja be az írásjel-

tan szerzteágzó kapcsolatát a grammatikával, a szupraszegmentális fonetikával, a stilszintikával, a jelentéstanal, a pszichológiával és a paleográfival.

Az írásjelten grammatikával való kapcsolata szinte közhelynek számít. Mindannyian megtapasztaltuk, hogy a gondolatjel alkalmas a mondatrészek, szószervek és tagmondatok közötti mellérendelő viszony kifejezésére; hogy a kettőspont igen hatásos az ok-okozati viszony kiemelésére az alárendelő okhatározói, az időhatározói, a feltételes és a megengedő mellékmondatokban, továbbá a következtető és a magyarázó mellérendelő összetett mondatokban. Az írásjeleknek fontos szerepük lehet a mondat szeretlen és szerves részeinek elválasztásában is.

Az írásjelhasználat és a szupraszegmentális fonetika összefüggése igen összetett probléma, nem egyszerűsíthető le a tagmondathatárokról kitért, a beszédbeni szünetet tükröző írásjelekre (vesszőre vagy gondolatjelre). Az írásjelek kitétele vagy hiánya más-más szupraszegmentális megvalósítást kíván. (Például: A diákok igen okosan tiltakoztak a beszéd ellen. Vagy: A diákok – igen okosan – tiltakoztak a beszéd ellen. Az első mondat jelentése: a diákok tiltakozása okos volt. A másodiké: az a tény volt okos, hogy tiltakoztak.) De fordítva is igaz: az írásjelhasználatnak törekednie kell arra, hogy a szupraszegmentális sajátosságokat is tükrözze.

Az írásjelten grammatikával is szoros a kapcsolata: mind az írásjeltenesség, mind az írásjelhasználat esztétikumává válhat. Az írásjelten szövegek kifejezhetik a gondolatok, érzések szabad áramlását, egybemosódását. Az írásjelten szövegszerkesztés ellentéte a széttagolás; vagyis amikor a szöveget nem nyelvtani szerkezet szerint tagolják, hanem lélektani, jelentéstani, stilszintikái okból. A széttagoló szövegszerkesztés alkalmas az élőbeszéd szagatottságának visszaadásának, eszköze lehet a tréfának, a gúnynak.

A stilszintika, a grammatika, a jelentéstan, a pszichológia és az írásjelten együttesen tudja megmagyarázni a költőszó nélküli mondatfűzést, amely részben a vers indulatosságát fokozza, részben a költővel való együttgondolkodásra készíti az olvasót.

A paleográfiai munkák foglalkoznak az írásjelek történetével is. E részfejezetet olvasva ritka szellemi csemegéket kóstolgathatunk: megemlíthetjük az első írásjelhasználat kimunkálójának, Arisztophanész Bizantiosznak, a modern írásjelhasználat megalkotójának, az olasz Manucióknak, továbbá a különleges megoldásokat (például kérdő vessző, kérdő kettőspont stb.) alkalmazó Hainatznak a neve. Olvashatunk a kor- és helymeghatározásra alkalmas Karoling-kérdőjelekről, a beneventán kéziratok, a vizigót emlékek kérdésjelöléséről és így tovább. Biztos vagyok abban, hogy aki elolvassa Keszler Borbála tanulmányát, az nyomban elsielt a könyvtárba, hogy tüzetesebben is megismerkedjék a hivatkozott irodalmakkal is.

LACZKÓ KRISZTINA ÉS MÁRTONFI ATTILA munkája a *Gondolatok a magyar helyesírásról egy új kézikönyv kapcsán I–II*. A címben jelzett kézikönyv valójában az OH.

Laczko Krisztina beavat bennünket a kézikönyvet megelőző státus- és korpusztervezésbe, illetve fontosnak tartja megállapítani: „... Az OH. teljes egészében a magyar helyesírás szabályainak 11. kiadására épül, azon semmilyen vonatkozásban nem változtat, tehát a jelenleg érvényben lévő szabályokat tekintni alapnak, s az ezekből kirajzolódó rendszert mutatja be.” (Bozsik 2008: 91) A szerzők számba vették a helyesírás elveit, majd levonták

a következtetéseket. Jelesül: A kiejtés szerinti és a szóelemző írásmódot magában foglaló fonematikus elvvel szemben áll a hagyományos írásmód. Hagományos írásmódúnak tekinthető minden olyan kivételenség (az egyedi, a tendenciózus és a rendszerbe foglalható hagyományos kivételek), amely egy adott szabályrendszerrel eltér, azaz az értelemtükrözés ellenében íródik. A kézikönyv nemcsak a hagyományt, de az egyszerűsítést is tágabban értelmezi, amennyiben az egyszerűsítés mindig a jelöltebb alak jelöltelességgel való racionális felcserélése.

Laczko Krisztina írásából azt is megtudjuk, hogy az OH. az elvek, a rendszerszerűség és a hagyomány bemutatását, a hozzájuk kapcsolódó szabályok bemutatását nem néhány példával illusztrálja, hanem táblázatba rendezve listázza a szabályos és a kivételes írásmódú alakokat. A szerző végezetül témakörönként felsorolja a szabályzatban nem szereplő jelenségeket (pl. két kötőjellel írandó összetételek, tárgynevek, internetes portálcímek stb.).

Mártonfi Attila az idegen szavak és nevek, az idegen írásrendszerrel történő átirás, illetve a szótári rész készítésekor felmerült problémákat tárja elé.

MISAD KATALIN *A tulajdonnevek írásának sajátosságai a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban* című tanulmánya a magyar helyesírás szabályainak nem szabályozott, vagy a szabályozottól eltérő írásmódokat mutatja be. Elsőként az intézménynevek írásával kapcsolatos problémákról, bizonytalankodásokról szól, amelyek a sok névfajtaival, a bonyolult alá- és fölérendeltségi hivatali viszonyokkal, a hivatalos és nem hivatalos megnevezések keveredésével magyarázhatóak. A rendezvények neveinek leírását értelmezési gondok nehezítik: melyek az intézményszerű és melyek a nem intézményszerű rendezvények. Ha ezt el tudjuk dönteni, már könnyű a dolgunk: az érvényben lévő szabályoknak megfelelően az előbbieket nagy, az utóbbiakat kis kezdőbetűvel írjuk. A földrajzi nevek felépítése rendkívül változatos, a több elemű földrajzi neveket szigorú szabályoknak megfelelően írhatjuk egybe, külön és kötőjellel. Egyesek szerint egyszerűsíteni kellene a sokszor túl bonyolultnak tűnő szabályokat, akkor talán a sajtó is kevesebb hibát vétene. Az ünnepek, az emléknapok neveinek helyesírását nehezíti az a tény, hogy a szlovákban ezek tulajdonnévnek számítanak, így az első elemüket nagybetűvel írják. Az angol hatás is a nagy kezdőbetűs írást erősíti a magyar helyesírás szabályok ellenében. Végül Misad Katalinnak a helyesírás szabályzat következő kiadásával kapcsolatos követeléseit olvashatjuk: „törekedjen a szabályok pontos, félremagyarázhatatlan megfogalmazására, és csökkentse az egyes szabálypontokban tapasztalható bizonytalanságokat (az általában és hasonló jellegű töltelékszók használatát). (Bozsik 2008: 116)

CS. NAGY LAJOS *Kalandozások a rövidítések birodalmában* című írása a valódi rövidítések és a rövidítésként használt jelek és kódok használatával, illetve helyesírásával foglalkozik. A könyvtárudományból vett példák segítségével tekinti át a hagyományos feltárási és a számítógépesre való átírás viszonylag egységes formai szabályozását, illetve a tartalmi oldal szabályozatlanságát. Mivel a tárgyszavas rendszerek megszerkesztésének egységes elvei „nem voltak kidolgozva magyar nyelvterületen, ezért a könyvtárak általában házi szabályokat alkottak a tárgyszavas információkereső nyelv bevezetésére és számítógépes alkalmazásaira. Az egységes elvek nélkülözése, a természetes nyelvi elemek különböző elvű és gyakorlatú információkereső nyelvi al-

kalmazása láthatóan sokféleséget szült.” (Bozsik 2008: 118) Nemcsak a tárgyszavak nyelvi szintjén keletkezett rengeteg homonima, de ezek kombinálódtak a fogalmi és a jelentéstani esetek más előfordulásaival. Ezért a homonim tárgyszavakat (pl. *daru*) értelmezővel (pl. *emelőeszköz*) kell ellátni. A homonim rövidítésknél egyszerűbb a helyzet: a teljes alakra való hivatkozás egyértelműsíti a jelöltet. A rövidítések helyesírása már bonyolultabb. A jelszerű (a pont nélkül írott) rövidítéseket nemzetközi szokások és szabványok szerint írjuk (pl. pénzfajták, égtájak, mértékegységek stb.). A valódi (a ponttal, pontokkal jelölt) rövidítéseknek nincsenek kialakult szabályai. A valódi rövidítésekben hol kitesszük a pontot, hol nem, hol kisbetűvel írjuk, hol nagygal (pl. *kalauz nélkül* = *k. n.* vagy: *KN*). Így aztán nyelvhasználó legyen a talpán, aki el tudja dönteni, hogy az adott alakulat betűszó vagy valódi, esetleg jelszerű rövidítés. A szókapcsolatok tipikus rövidítési formája az, hogy a kapcsolat rövidített tagjai között is szóköz van. De ebben sincs egységes gyakorlat: a takarékosásra törekvés érdekében és hevében gyakran megfélekedezünk a szóközről is, a pontról is (pl. *kgf=* kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás). De: nemcsak a pont és a szóköz színezi a rövidítések írását, hanem „a nemzetközi hatásra lassan általánossá váló nagybetűsítési járvány is.” (Bozsik 2008: 123) Így előfordulhat, hogy a rövidítések nem gyorsítják, hanem akadályozzák a kommunikációt. A szerző példák sokaságával bizonyítja, hogy az internetes és az SMS-ben küldött üzenetekben is radikális egyszerűsödés tapasztalható.

SZATHMÁRI ISTVÁN *Simonyi és helyesírásunk* című tanulmánya felidéri Simonyi Zsigmond (1853–1919) gazdag életpályáját – kiemelten a magyar helyesírásért tett erőfeszítéseit –, ezzel mintegy megerősítvén: az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke által a 10–14 éves diákok számára szervezett helyesírás versenyen méltán neveztek el a sokoldalú tudósról. Simonyi a maga korában bátran vizsgálta felül az akkori helyesírási rendszert, és Wlascis Gyula kultuszminiszter megbízásából elkészítette az ún. iskolai helyesírást, amit kötelezővé is tettek. Szathmári István szerint nemcsak Simonyi Zsigmond munkásságára volt jellemző a realitás, hanem helyesírásunk teljes történetére is. Ez utóbbit szintén példák sokaságával bizonyítja (rendszerterület, fonematikus, betűíró, latin betűs, értelemtükröztető és nyelvkövető).

VÖRÖS FERENC *A kézírásról a szövegszerkesztésig* című tanulmánya több mikroszövegből álló (nagyobb részt magyar, kisebb részt nemzetközi) írás- és helyesírás-történeti áttekintés. A XII. századi kancelláriai helyesírás változatával rokonságot mutató Ómagyar Mária-siralomtól Dévai Bíró Mátyás Orthographia Vngaricáján (1549) át jutunk el a XXI. században használatos számítógépes helyesírás-ellenőrző programokig. A helyesírásunk napjainkban is fontos szerepe van, ugyanis „az állandó írásképp lényegesen megkönnyíti a szöveget olvasó embernek az írott információ dekódolását.” (Bozsik 2008: 146) Napjainkban igen felértékelődött a számítógépes szövegszerkesztés, ezért az ún. papíralapú helyesírás-tanítás mellett erre is tekintettel kell lennünk.

ZIMÁNYI ÁRPÁD *Magyar orvosi szaknyelv helyesírásáról* című tanulmányának első felében általános képet ad a szaknyelvművelésről, a szaknyelvi helyesírás szabályozásának konkrét eredményeiről. Tétélesen felsorolja, hogy 1990 óta az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága milyen szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt, továbbá milyen helyesírási szótárak, szakkönyvek jelentek meg a bizottságtól függetlenül. A tanulmány nagyobb

részét az orvosi szaknyelv helyesírásának szenteli a szerző. A tőle megszokott igényességgel és pontosság-gal mutatja be az Orvosi helyesírási szótár létrejöttének előzményeit, a szótár felépítését, fogadtatását, továbbá kiemeli, hogy a továbbiakban elengedhetetlen az anyanyelvi és a nemzetközi tudományos nyelv összehangjának megteremtése. Részletezően szól a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat (2001, alapító-főszerkesztő: Bősze Péter) létrehozásáról és a szakmai életben betöltött szerepéről. A tanulmány harmadik része az orvosi nyelv időszzerű helyesírási kérdéseivel foglalkozik (a magyar és az idegen szakszavak írása, a külön- és az egybeírás, a helyesírás és a terminológia egységesítését szolgáló próbálkozások stb.).

A kötet második fejezete – A helyesírás tanulásáról és tanításáról – négy előadó hat módszertani jellegű előadását tartalmazza.

BOZSIK GABRIELLA *Módszertani javaslatok néhány tulajdonnévfajta helyesírásának tanításához* című tanulmányában azt a kérdést feszegeti, hogy miért olyan nehéz megtanítani a tulajdonnévfajta. A válasszal sem marad adós: a grammatikai ismeretek túl egyéb szaktudományi (pl. földrajztudományi, művelődéstörténeti, helytörténeti stb.) ismeretek is szükségeltettek; nehezíti továbbá a szavak, szókapcsolatok helyes leírását a szófajtani bizonytalankodás, a névterjedelem megállapíthatósága és így tovább. Bozsik Gabriella tudása, több évtizedes szakmai gyakorlata a garancia arra, hogy az általa leírt – a személynévvel, a földrajzi névvel és az intézménynevekkel kapcsolatos – helyesírás-tanítási módszereket mások is eredményesen alkalmazhatják.

ELEKFI LÁSZLÓ *Helyesírás hibák minősítése* címmel arra hívja fel a figyelmünket, hogy az iskolai dolgozatokban, a különböző versenyfeladatokban differenciáltan kell minősíteni a versenyzőket és a nagy hibákat. A Szerző a négy alapelvet és az értelemtükrözteszt figyelembe véve az alábbiak szerint határozza meg a hibák típusát.

Nagy hibának minősül:

- a) olyan egyértelmű szabály megsértése, mely legalább száz éve változatlanul érvényes, és nincs ellentmondásban a négy elv egyikével sem (ilyen például az, hogy a tárgy ragját mindig egy t-vel írjuk).
- b) az újabb szabályok és szabályozott írásmódok megsértése akkor, ha a hibás írás három elvvel is szemben áll (pl. *j* helyett *ly* írása stb.).

Közepes hibának számít az egyik elv megsértése egy másik elv alkalmazása esetén (pl. *ly* helyett *j* alkalmazása).

Kis hibának számítana a nyelvjárási formák írásbeli használata (pl. az *ü, ú, í* hangok rövid *u, ü, i* betűkkel való írása).

A Szerző azt is szorgalmazza, hogy a nyomda számára is adjon eligazító ajánlást a szabályzat. Írásának további részében érvekkel alátámasztott konkrét példákat hoz a nagy, a közepes és a kis hibákra. Kíváncsian várom mind a szabályzatkészítők, mind az azt alkalmazók szakmai reakcióit Elekfi László problémafelvetéseire, megoldási javaslataira, érveire.

HANGAY ZOLTÁN tollából három írást is olvashatunk. *Az írásjel mint az értelemtükrözés eszköze* címűben a Szerző Babits Mihálytól, Németh Lászlótól, Gelléri Andor Endrétől, Márai Sándortól vett idézetekben, illetve a Halotti beszéd és könyörgés című XII. századi nyelvemlékünkben vizsgálja és értelmezi az írásjel-

pozíciók, illetve az írásjelfajták használatát. „Nem akartam többet, mint érdekes és jó szövegeken bemutatni azt, hogy ha használjuk – jól használjuk – őket, akkor sokat tudnak segíteni a szöveg világos megírásában és megragadásában egyaránt” – írja Hangay Zoltán. (BozsiK 2008: 189).

Az *Írásjelek fontossága a szövegértésben* című írás a budai tanítóképző (mai nevén ELTE TÓFK) hallgatóinak helyesírását, illetve a főiskolán folyó helyesírás-tanítás és helyesírás-ellenőrzés tapasztalatait alapul véve mutatja be, hogy hol, hogyan és miért szoktak feltűnően hibáznai a tanítójelöltek. Az érvényben lévő helyesírási szabályzatnak megfelelően a szövegbeli helyzetek szerint – mondatokat záró, tagmondatok és mondatrészek közötti írásjelek, továbbá a szövegben ékelődést, idézést jelölők, végül a szavak és szórészek közötti írásjelek – mutatja be a szerző a szövegértést hátráltató, sőt akadályozó tévesztéseket, hibákat: a ki nem tett, a feleslegesen kitett, a rossz helyre tett és/vagy rosszul megválasztott írásjeleket, mindannyiunk okulására.

A *magyar nyelvtanítás és Nagy J. Béla* című írásából közelebből is megismerhetjük az országos helyesírási verseny névadójának munkásságát. Hangay Zoltán még Nagy J. Béla nyelvtanából tanult az 1945–1946-os iskolaévben, élete során pedig számtalan nyelvtankönyvből tanított, sőt ő maga is írt nyelvtant, így hitelesebben meg tudja ítélni Nagy J. Béla (nem csak) nyelvtanítói munkásságát. A szerző a töle megszokott alapos-sággal és pontossággal jár el: „Hogy elhelyezni, értékelni tudjuk, hogy a korabeli nyelvtan- és helyesírás-tanítás szintjét megállapítsuk, ahhoz össze kell vetni Nagy J. Béla munkáit elődeivel, kortársaival és folytatóival – mégpedig a három párhuzamos iskolatípusban: a népis-kola 5–8. osztályában, a polgári iskola 1–4. osztályában és a gimnáziumban.” (BozsiK 2008: 196) Az olvasó észre sem veszi, hogy a szeretettel, esetenként humorral, de szakmailag hitelesen bemutatott Nagy J. Béla-féle nyelvtankönyvek okán beavatódik a magyar nyelv és azt használók életébe, az ún. felszabadulás előtti és utáni (szellemi-lelki-erkölcsi-politikai) állapotokba.

H. TÓTH ISTVÁN „Adj esélyt!” *Egy helyesírási verseny tényei, adatai és feladatSORAI* című írásában a budapesti Bókay János Humán Két Tannyelvű Szakközépiskola, Szakiskola és Gimnáziumban a 2005–2006-os tanévben szervezett, az intézmény valamennyi diákjára kiterjedő helyesírási verseny feladatait, feladatcsoportjait, illetve azok megoldásait mutatja be: táblázatokban, grafikonok segítségével ismerteti az elért eredményeket százalékos megoszlásban. A háromfordulós verseny eredményeiből levont következtetésekből nemcsak a versenyzők profitálhattak, de a tehetséggondozással, illetve a hátránykompenzációval foglalkozó kollégák is. És nem csak a Bókayban.

Mesekönyvek gyerekeknek, felnőtteknek

Olvasni már tudó gyerekeknek és magyartanároknak ajánlom a dunajvárosi író-magyartanár Pásztor Bertalan és táncművész fia, Pásztor Attila *Virágom, virágom*, valamint Pásztor Bertalan *Csodafurulya c. mesekönyvét*.

A tündérmesék hőse rendszerint egy legényke, nem éppen magas rangú, pásztor vagy kiskondás, ha pedig királyfi, akkor a legkisebb, az elnyomott. A *Virágom, virágom* hőse egészen más, tudniillik leány, igaz, királyleány. A neve Niké. Nomen est omen (szabad fordításban: végzet a névben); hiszen

A kötet harmadik fejezete – Helyesírási feladatsorok és tollbamondásszövegek – egyrészt a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny KARDOS TAMÁS (MTA, Nyelvtudományi Intézet) által összeállított feladatait mutatja be; másrészt BOZSIK GABRIELLÁNAK a Papp István anyanyelvi napok főiskolai helyesírási versenyének feladataiból való válogatását tartalmazza. (Ez utóbbi tulajdonképpen az egriek házi helyesírási versenyéne.) Az itt olvasható versenyfeladatokat, tollbamondásszövegeket a későbbiekben is hasznosíthatják a helyesírás tanuló és tanítók is (kár, hogy a megoldásokat nem mellékeltek!), annál is inkább, mivel azok alapján rekonstruálni lehet a feladatkészítő szempontjait, indítékait; el lehet tőprengeni a tollbamondásszövegek életszerűségén, a megtanítható/megtanulható grammatikai, onomasztikai stb. ismereteken és az ún. általános műveltségen alapuló feladatok helyes arányának fontosságán és így tovább. A kötet végén a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyéhez kapcsolódó eddig megjelent kötetek jegyzéke olvasható.

A kötet értékét nem csökkentei az itt-ott előforduló helyesírási és/vagy gépelési hiba. Például a helytelen írásjelhasználat az 57. oldalon („A következőkben néhány tulajdonnévi felosztás ismertetésével szeretnék rávilágítani az onomasztikai és az ortográfiai rendszerzések különbözőségére, és az ebből fakadó... helyesírási problémákra.” Szerintem az idézett mondatban a második és előtt indokolatlan a vessző használata.). A *státus* szavunk kétféle írásmódjának (Laczkó Krisztinánál *státusz* [90. p.], Misad Katalinnál *státus* [104. p.]) problematikája túlnő a kötetben: e szó kiejtésében és leírásában sok a bizonytalankodás; ezért megérdemelne egy további tanulmányt. A két tannyelvű intézmény nevének helytelen írása a 204. oldalon (kéttannyelvű) szintén egy közérdekű problémára hívja fel a figyelmet: mit tehet a helyesírás, pontosabban a kötet szerkesztője, ha egy intézmény az alapító okiratában, minden dokumentumában helytelenül rögzítette saját nevét?

Az országos helyesírási verseny sokunk számára tavaszünneppé. Ünnepvárásunk folytonos, hiszen egész évben készülünk rá, hogy szakmailag tartalmas és emberileg felemelő ez az ünnep, azt nemcsak a versenyzőknek, az őket felkészítő kollégáknak, az előadóknak, de a házigazdáknak – dr. BozsiK Gabriellának a verseny fáradhatatlan titkárnak, dr. Zimányi Árpád tanszékvezetőnek és kollégáinak – is köszönhetjük.

Mindenkinek ajánlom e kötetet, akinek nemcsak az országos helyesírási verseny fontos, hanem annak e kötetben tetten érhető elő- és utóélete is.

Nagy Katalin

szebb versek díszítik. A nagyon szép kiállítású könyvet a nemrégiben elhunyt dunaujvárosi festőművész, Pleidell János illusztrációi díszítik.

A Csodafurulya tíz mesét tartalmaz: természetesen a csodafurulyáról, azután a híres-neves juhászbajtárról, Okos János hazugságáról, a kovácsok kovácsáról, aranyhajú Rózsáról, a vadrózsafa hangjáról, a pünkösdi királyról, Andrea-Andrásról, a halacska gyűrűjéről és Aranylábú Barnabásról, aki királyfi, mégpedig harmadik a sorban, és aki csodálatosan táncol. A nyájas olvasó kitalálhatja a két mesekönyv közötti kapcsolatot, a részletek azonban maradjanak titokban. Ezt a mesekönyvet nagyszerű gyermekfestmények díszítik, a dunaujvárosi Arany János Ál-

talános Iskola diákjainak alkotásai (bizonyára büszkén olvassák nevüket a könyv végén). Mindkét könyv mérete kicsi, kicsi kezekbe illők, ez is gondos kiállításuk része.

Jó szívvel ajánlom a kisiskolások gyönyörködte-tésére, épülésére a „Pásztorok” igényes, szép nyelv-vezetű mesekönyveit.

(Pásztor Bertalan és Pásztor Attila: Virágom, vi-rágom; Pásztor Bertalan: Csodafurulya. Tíz mese. Meritum Text Kiadó, Dunaujváros, 2005, 2008., ke-ménykötésű, ármegjelölés nélkül)

A. Jászó Anna

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

Az alábbi, a nevekkel foglalkozó szövegértési feladatsort *Bacsó Márta* tanárnőtől kaptuk.

I. FELADAT

Olvasd el figyelmesen az alábbi szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

MÁTÉ

A MÁTÉ a héber *Mattitjahu* név becézőjéből a *Matha*ból ered. Jelentése: 'Isten ajándéka'. Mivel a *Mátyás* név is ugyanebből az alapnévből származik, ez a két név rokon. Erre már Ilosvai Selymes Péter és rámutatott:

Tudjátok Máté s Mátyás mind egyet jegyeznek,
Úristentől ajándékozottnak, jegyeztetnek.

MÁTÉ neve jól ismert a Bibliából.

MÁTÉ a 12 apostol egyike volt. A zsidó Alfeus fiaként eredetileg Lévi néven vámszedőként tevékenykedett a Genezareti-tó déli részén.

Jézus tanítványává szegődve vette fel a Máté nevet. A legenda szerint, amikor az apostolok elhagyták egymást, Máté Etiópiába ment, hogy ott hirdesse az evangéliumot. Azonban itt keresztényüldözők elfogták, s hitének megtagadására kényszerítették. Mivel Máté erre nem volt hajlandó, halálra kínozták. A vértanúhalált halt apostol 954-ben Salernóba vitték. Sírja évszázadokon át híres zarándokhellyé változott.

Máté apostol volt az első evangélium szerzője. Az ő evangéliuma a leghosszabb és legrészletesebb, 28 fejezetből áll.

A MÁTÉ név a középkorban igen kedvelt név volt. A XVI. és XVII. századi névlistákon az első 15 leggyakoribb név között találjuk. Érdekes módon a XVIII. és XIX. században sokat veszít népszerűségéből, alig választják a szülők. Az 1967-es adatok szerint is csupán 21 újszülött kapja. Napjainkban viszont ismét divatos névvé vált. Az 1980-as évek közepétől egyre több gyermek viseli ezt a nevet. Az 1983–87-es gyakorisági listán 2402-szeri választással a Máté név a 37. a fiúnevek sorában.

Névnapijukat szeptember 21-én ünneplik. Ez a nap a néphagyomány szerint a gabona vetésének ideje. Ilyenkor a templomban megszenteltették a kosárba rakott búzát. Majd a szentelt búzát a vetőmagok közé keverték, s így kezdtek a vetéshez. Ez a szertartás "elősegítette" a bő termést. Más területeken, mint például Göcsejben, ezen a napon tilos vetni. A szentelt gabonát itt is a vetőmag közé keverték, de nem vetették el.

Máté becézése a következő formákban ismert: MACKÓ, MACÓ, MACÓKA, MÁTÉKA, MÁTI, MÁTIC, MÁTIKA, MÁTIKÓ, MATIS, MATKÓ, MATÓ, MATUS, MATYI, MATYIKA, MATYIS, MATYKÓ, MATYÓ, MATYÓK, MATYÓKA, MATYUS, MÁTYUS, MÓCI.

A MÁTÉ, *Máthé* név alap alakjában és különböző képzett formában is gyakori családnévként: *Mátéfi*, *Mátéffy*, *Mati*, *Maiika*, *Matis*, *Mátis*, *Matisa*, *Matkó*, *Mató*, *Mátó*, *Matók*, *Matos*, *Mattó*, *Matus*, *Matusa*.

A MÁTÉ név különböző irodalmi alkotásokban is előfordul. Fekete István A Koppányi aga testamentuma című regényében így hívják a főszereplő, Babocsai László hűséges szolgálóját és unokáját. Nyíró József egyik elbeszélése-ben a főszereplő hűséges társa, a kutya neve lett *Máté*.

„Emberi nevet adott a kutyájának, hogy legyen, akivel elbeszélgessen, mert ebben az istenverte havasban kétnapi járőrföldre emberi teremtménynek híre-pora sincsen. [...] Máté, a kutya azonban hűségesen kitartott és éjszakánként egymás mellé bújva aludtak a kalyibában a tűz mellett.”

Talán a rím kedvéért is Máté a főszereplője Dénes György *Mi lesz veled, Máté?* című játékos versének, amelynek így szól a refrénje:

Széna, szalma, csáté,
mi lesz veled Máté?

Szólásaink között is találunk olyat, amelyben szerepel a MÁTÉ név. Amikor valamivel vagy valakivel senki nem foglalkozik, nem törődik vele, akkor azt mondják: *Nyugszik az úrban, mint Máté tehene az útban. A nem illeti Mátét a kosz* szólás jelentése pedig: a szóban forgó emberre nem való a cifra ruha.

A nyelvjárásokban *máté* vagy *mátéfa* a szövőszéken található kis fadarab, mely a fogaskerék fékezésére és rögzítésére szolgál. A *mátévirág* az erdei, illetve a papsajtmályva népi neve. Arra, aki bolondozik, egyes területeken így szólnak: *Ne mátékdj!*

Földrajzi neveink is őrzik a MÁTÉ nevet, például a Szabolcs-Szatmár megyei Mátészalka, a Bács-Kiskun megyei Mátételke, a Kelet-Szlovákiában levő Mátévágás vagy az erdélyi *Mátéfalva* helységekben. *Máté-bükk* a neve annak a 372 m magas dombnak, amely a Nógrád megyei Zabarban fekszik. *Mátyus* Szabolcs-Szatmár megyei helység, amelynek neve a falu egykori Máté nevű birtokosára utal.

(Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről.* Korona Kiadó. 250–3.)

- Melyik névből ered a Máté keresztnév és mi a jelentése?
- Melyik keresztnévvel rokon a Máté név? Karikázd be az igaz állítást!
 - Mihály
 - Márk
 - Mátyás
 - Márton
- Mit tudhatunk meg a Bibliából Máté apostorról? Írj róla legalább négy mondatot!
- Karikázd be az igaz állításokat!
 - A Máté név a középkorban nagyon ritka név volt.
 - A XVIII. és a XIX. században nem változott a név népszerűsége.
 - Napiainkban a Máté nagyon divatos név.
 - 1980-tól kezdve egyre gyakrabban választják ezt a nevet.
- Mikor van Máté névnapja?
- Miért fontos a néphagyományokban ez a nap? Karikázd be az igaz állításokat!

- Ekkor aratják a gabonát.
 - A templomban megszenteltették a búzát.
 - A szentelt búzát a többihez keverték, és azonnal sütötték belőle egy kenyeret.
 - Gőcsejben a szentelt gabonát a vetőmag közé keverték, de nem vetették el.
- Milyen módon lehet a Máté nevet becézni? Írj legalább három változatot!
 - Mely irodalmi alkotásokban fordul elő Máté nevű szereplő?
 - Magyarázd meg, mit jelent a következő szólás: *Nyugszik az úrban, mint Máté tehene az útban.*
 - Mikor használják ezt a kifejezést: *Ne mátékdj!* Karikázd be az igaz állítást!
 - Ne siess!
 - Ne bámészkodj!
 - Ne viccelődj!
 - Ne hangoskodj!
 - Sorolj fel legalább három olyan földrajzi nevet, amelyek őrzik a Máté nevet!

II. FELADAT

Az alábbi táblázatban a 2002, 2004 és 2006-os évben a tíz legtöbbször választott utónév szerepel. Nézd át figyelmesen a két táblázatot, majd válaszolj a kérdésekre!

	2002	2004	2006
1	Bence	Bence	Bence
2	Dániel	Máté	Máté
3	Dávid	Balázs	Levente
4	Máté	Dávid	Dávid
5	Tamás	Dániel	Ádám
6	Balázs	Levente	Balázs
7	Ádám	Tamás	Dániel
8	Péter	Ádám	Tamás
9	Márk	Péter	Bálint
10	Gergő	Gergő	Péter

	2002	2004	2006
1	Viktória	Anna	Anna
2	Anna	Viktória	Boglárka
3	Vivien	Réka	Réka
4	Fanni	Vivien	Zsófia
5	Réka	Zsófia	Lili
6	Eszter	Petra	Viktória
7	Boglárka	Dorina	Hanna
8	Petra	Fanni	Petra
9	Alexandra	Boglárka	Vivien
10	Zsófia	Eszter	Eszter

- Karikázd be az igaz állításokat!
 - A Gergő név népszerűsége 2006-ban csökkent.
 - A Dávid név gyakorisága 2006-ban kisebb, mint 2004-ben.
 - A Márk név mindhárom évben nagyon népszerű volt.
 - A Tamás név gyakorisága folyamatosan csökkent.
- Sorolj fel legalább három olyan fiúnevet, amelyik
- Sorolj fel legalább három olyan lánynevet, amelyik csak egyszer szerepel a három év alatt.

mindhárom évben szerepelt a tíz leggyakoribb név között.

- Karikázd be a hamis állításokat!
 - A Viktória név 2004-ben kevésbé népszerű, mint 2002-ben.
 - A Réka név gyakorisága folyamatosan csökkent a három év alatt.
 - Az Eszter név népszerűsége 2002 után nőtt.
 - A Zsófia név 2006-ban a negyedik leggyakoribb név.

Továbbra is várjuk ötleteiket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton: Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

